

U ime Koalicije za REKOM
Inicijativa mladih za ljudska prava Hrvatska
organizuje

Regionalne konzultacije sa studentima i mladim znanstvenicima o nacrtu statuta REKOM

17. prosinac 2010.
Aula Rektorata Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska

PROGRAM

10:00 -10:30 **Pozdravna riječ i predstavljanje sudionika/ca**

Ivan Novosel, Inicijativa mladih za ljudska prava Hrvatska, Zagreb,
Hrvatska

Video zapis: *Koalicija za REKOM – 2010.*

10:30 -11:15 **Historijat Inicijative za REKOM**

Uvodničar: Ivan Novosel

Zašto REKOM?

Uvodničar: Mario Mažić, Inicijativa mladih za ljudska prava Hrvatska,
Zagreb, Hrvatska

Diskusija

11:15 – 11:30 Pauza za kavu

RASPRAVA O NACRTU STATUTA REKOM

11:30 – 13:00 **Ciljevi i zadaci REKOM**

Uvodničarka: Marijana Toma, Radna grupa za izradu nacrtu statuta
REKOM, Beograd, Srbija

Moderator: Mario Mažić

Diskusija

13:00 – 13:20 Pauza za kavu

13:20 – 14:50 **Sastav REKOM i izbor članova/ica**

Uvodničarka: Vesna Teršelič, Documenta, Hrvatska

Moderator: Ivan Novosel

Diskusija

15:30 Ručak

Učesnici/ce:

1. Admir Jusufbegović, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, BiH
2. Aleksandar Bogdanovski, Fakultet za pravne nauke, FON Univerzitet, Skoplje, Makedonija
3. Aleksandra Đorđević, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Inicijativa mladih za ljudska prava, Beograd, Srbija
4. Almin Škrijelj, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Odsjek za francuski jezik i književnost, Udruženje pravnik i Udruženje porodica poginulih boraca, Sarajevo, BiH
5. Ana-Marija Špehar, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska
6. Ana Kvesić, članica Koalicije za REKOM, Vukovar, Hrvatska
7. Ana Oštir, Pravni fakultet Univerziteta u Ljubljani, Ljubljana, Slovenija
8. Arlinda Sutblla, Pravni fakultet Univerziteta u Prištini/Prishtinë, Priština/Prishtinë Kosovo
9. Asja Borić, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, BiH
10. Blinera Gashi, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Prištini/Prishtinë, Priština/Prishtinë Kosovo
11. Bojan Jovanoski, Pravni fakultet *Justinijan Prvi*, Prilep, Makedonija
12. Boban Misoski, Pravni fakultet, Univerzitet *Kiril i Metod*, Skoplje, Makedonija
13. Boris Dimitrijević, Fakultet tehničkih nauka, Inicijativa mladih za ljudska prava, Novi Sad, Srbija
14. Damir Nikočević, Fakultet političkih nauka, Herceg Novi, Crna Gora
15. Danilo Ajković, Pravni fakultet, Podgorica, Crna Gora
16. Darija Marić, Documenta, koordinatorica konzultacijskog procesa Inicijative za REKOM u Hrvatskoj, Zagreb, Hrvatska
17. Duško Obradović, Filozofski fakultet, Podgorica, Crna Gora
18. Edin Smailović, Filozofski fakultet Univerziteta u Ljubljani, postdiplomske studije, Bijelo Polje, Crna Gora
19. Edona Peci, Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini/Prishtinë, Priština/Prishtinë, Kosovo
20. Ermal Dragusha, Fakultet za državnu upravu i diplomatiju, Priština/Prishtinë, Priština/Prishtinë, Kosovo
21. Fjolla Shabani, Law School FAMA, University College, Priština/Prishtinë, Kosovo
22. Gilten Loki, Pravni fakultet *Justinijan Prvi*, Skoplje, Makedonija
23. Irena Golub, Inicijativa mladih za ljudska prava, Zagreb, Hrvatska
24. Ivan Đurić, Akademija za diplomatiju i bezbednost, Beograd, Srbija
25. Ivan Novosel, Inicijativa mladih za ljudska prava, Zagreb, Hrvatska
26. Jasmina Guberinić, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Podgorici, Crna Gora
27. Jasna Zdilar, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska
28. Jovana Kolarić, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad, Srbija
29. Jovana Ramović, Pravni fakultet Univerziteta u Podgorici, Podgorica, Crna Gora
30. Jovan Ivanov, Fakultet društvenih nauka Univerziteta u Ljubljani, postdiplomski studij, Ljubljana, Slovenija
31. Kire Biserkoski, Filozovski fakultet Univerziteta *Kiril i Metodij*, Prilep, Makedonija
32. Laura Xhelili, Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini/Prishtinë, Odsjek za političke znanosti, Priština/Prishtinë, Kosovo
33. Lejla Tahirović, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, postdiplomske studije, Sarajevo, BiH
34. Luka Vuković, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Karlovac, Hrvatska

35. Maja Ladić, Mirovni inštitut, Ljubljana, Slovenija
36. Mario Mažić, Inicijativa mladih za ljudska prava, Zagreb, Hrvatska
37. Marijana Toma, Radna grupa za izradu nacrtu statuta REKOM, Beograd, Srbija
38. Marko Blažević, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska
39. Marko Krajnc, Pravni fakultet Univerziteta u Ljubljani, Ljubljana, Slovenija
40. Marko Smokvina, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska
41. Miroslava Simonovska, Visoka škola za novinarstvo i za odnose sa javnošću, Skoplje, Makedonija
42. Muhamed Gabeljić, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, BiH
43. Nataša Stamenković, Pravni fakultet *Justinijan Prvi*, Skoplje, Makedonija
44. Nikola Maslač, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska
45. Nita Hasani, Filološki fakultet Univerziteta u Prištini/Prishtinë, nemački jezik i književnost, Priština/Prishtinë, Kosovo
46. Rada Lacić, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, postdiplomski studij, Beograd, Srbija
47. Renata Eremić, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, postdiplomske Mirovne studije, Zrenjanin, Srbija
48. Ria Bilić, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Inicijativa mladih za ljudska prava, Zagreb, Hrvatska
49. Rialda Ćorović, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, BiH
50. Seid Burić, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, BiH
51. Suzana Pecin, Pravni fakultet Univerziteta u Ljubljani, Ljubljana, Slovenija
52. Tea Dabić, Inicijativa mladih za ljudska prava, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska
53. Timčo Mucunski, Pravni fakultet *Justinijan Prvi*, Skoplje, Makedonija
54. Tina Remškar, Pravni fakultet Univerziteta u Ljubljani, Ljubljana, Slovenija
55. Tomislav Kevo, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska
56. Vedrana Baričević, Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu, znanstveni novak; Fakultet za društvene znanosti Ljubljana, doktorski studij, Zagreb, Hrvatska
57. Vesna Teršelič, Documenta, Koordinacijsko vijeće Koalicije za REKOM, Zagreb, Hrvatska
58. Zrinka Kolarić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, studij povijesti i sociologije, Zagreb, Hrvatska

Transkript audio zapisa

Ivan Novosel: Dobar dan svima, cijenjene kolegice i kolege, poštovani sudionici i sudionice konzultacija, dragi gosti, dobro došli u Zagreb, dobrodošli u aulu Rektorata Sveučilišta u Zagrebu koji su nam dali ovaj prostor kako bismo mogli održati regionalne konzultacije o REKOM-u ovdje, što ima poseban značaj pošto su ovo regionalne konzultacije sa studentima i mladim znanstvenicima, a ovo je najveće sveučilište u Republici Hrvatskoj, dakle samim time ovo ima poseban značaj, a i dvorana je jako lijepa. Želim nam svima uspješan rad, vama ugodan boravak ovdje i kasnije u Zagrebu do vašeg povratka kućama. Obično je procedura na konzultacijama koje organizira Koalicija za REKOM da krenemo sa predstavljanjem sudionika, tako da vas molim vaše ime i prezime, fakultet odnosno sveučilište sa kojega dolazite, grad i državu. To nam je bitno zbog transkripta i želio bih odmah na početku upozoriti, dakle uvijek kada se javljate za riječ, prije nego što krenete sa vašim izlaganjem, replikom ili komentarom ili pitanjem, da ponovite vaše ime i prezime, pošto se sve konzultacije transkribiraju, svi prijedlozi se šalju radnoj grupi koja uzima u razmatranje vaše prijedloge, revidira nacrt statuta. Pa dakle ja sam Ivan Novosel, u ime Inicijative mladih za ljudska prava koja zajedno sa Legalisom suorganizira ovaj skup.

Marijana Toma: Radna grupa za izradu nacrt statuta REKOM.

Vesna Teršelič: Documenta, dobar dana svima.

Mario Mažić: Inicijativa mladih za ljudska prava, iz Hrvatske, ja bih samo rekao još ako neko nije uzeo slušalice, a ne govori albanski, bosanski, crnogorski, hrvatski, srpski, slovenski i makedonski, da ih uzme sad.

Muhamed Gabeljić: Sarajevo, Pravni fakultet, Bosna i Hercegovina.

Asja Borić: Takođe dobar dan svima, ja sam studentica treće godine Pravnog fakulteta u Sarajevu.

Seid Burić: Dobar dan svima, također pridružujem se pozdravima, treća godina, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.

Admir Jusufbegović: Pozdrav svima, Pravni fakultet Sarajevo.

Ana Oštir: Dolazim iz Ljubljane, sa Pravnog fakulteta.

Tina Remškar: Pozdravljeni, ja prihajam iz Pravne fakultete v Ljubljani.

Maja Ladić: Dobar dan, završila sam Studij međunarodnih odnos.

Aleksandra Đorđević: Zdravo, Pravni fakultet u Nišu, Inicijativa mladih Beograd.

Renata Eremić: Dobar dan, Mirovne studije, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

Jovana Kolarić: Sociologija, Filozofski fakultet Novi Sad.

Boris Dimitrijević: Dobar dan, dolazim iz Novog Sada, Fakultet tehničkih nauka i aktivist Inicijative mladih za ljudska prava.

Aleksandar Bogdanoski: Dobar dan, Fakultet za pravne nauke, FON Univerzitet Skopje.

Boban Misoski: Zdravo, Pravni fakultet, Univerzitet *Kiril i Metod*, Skopje, Makedonija.

Timčo Mucunski: Zdravo, Pravni fakultet *Justinijan Prvi*, od Skopje.

Bojan Jovanoski: Zdravo, Pravni fakultet *Justinijan Prvi*, Skopje.

Suzana Pecin: Lepo pozdravljeni, prihajam s Pravne fakultete Univerze u Ljubljani. Hvala.

Marko Krajnc: Pravna fakulteta, Univerza u Ljubljani.

Miroslava Simonovska: Zdravo, Visoka škola za novinarstvo i za odnosi so javnosti, Skopje.

Kire Biserkoski: Dobar den, Biserkoski Kire, Filozovski fakultet Skopje, Univerzitet *Kiril i Metodij*.

Rialda Ćorović: Pravni fakultet Sarajevo.

Lejla Tahirović: Dobar dan, postdiplomac na Pravnom fakultetu u Sarajevu.

Ermal Dragusha: Pozdrav svima, ja sam završio sam Studije za državnu upravu i diplomatiju, u Prištini/Prishtinë.

Fjolla Shabani: Pozdrav svima, ja sam iz Prištine/Prishtinë.

Nita Hasani: Pozdrav svima, Filološki fakultet, smer Nemački jezik i književnost, Univerzitet u Prištini/Prishtinë.

Jasna Zdilar: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska.

Luka Vuković: Pravni fakultet u Zagrebu.

Tomislav Kevo: Dobro jutro svima, student Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

Marko Blažević: Dobar dan, student Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu.

Nikola Maslač: Fakultet političkih znanosti u Zagrebu.

Blinera Gashi: Političke nauke, Univerzitet u Prištini/Prishtinë.

Arlinda Sutblla: Univerzitet u Prištini/Prishtinë, Pravni fakultet.

Edona Peci: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini/Prishtinë.

Laura Xhelili: Filozofski fakultet, Odsjek za političke znanosti, Priština/Prishtinë.

Marko Smokvina: Ja sam Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Zrinka Kolarić: Dobar dan svima, Filozofski fakultet u Zagrebu, studij povijesti i sociologije.

Darija Marić: Bok svima, ja sam iz Documente iz Zagreba, koordinatorica konzultacijskog procesa Inicijative za REKOM u Hrvatskoj.

Nataša Stamenković: Dobar den, Nataša Stamenković, Pravni fakultet *Justinijan Prvi*, Skopje.

Almin Škrijelj: Dobar dan, Filozofski fakultet Sarajevo, Odsjek za francuski jezik i književnost i Udruženje pravnikā i Udruženje porodica poginulih boraca Sarajevo.

Duško Obradović: Dobar dan, student četvrte godine filozofije u Nikšiću, Crna Gora.

Jasmina Guberinić: Dobar dan svima, Fakultet političkih nauka u Podgorici.

Jovana Ramović: Dobar dan, Pravni fakultet u Podgorici.

Edin Smailović: Dobar dan, završio sam studij istorije u Sarajevu, trenutno na postdiplomskim studijama na Filozofskom fakultetu u Ljubljani.

Danilo Ajković: Dobar dan, Pravni fakultet Univerziteta Crne Gore.

Damir Nikočević. Fakultet političkih nauka, Podgorica.

Rada Lacić: Pravni fakultet, Beograd.

Ivan Đurić: Akademija za diplomatiju i bezbednost, Beograd.

Tea Dabić: Dobar dan svima, Inicijativa mladih za ljudska prava, s Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Ana- Marija Špehar: Dobar dan, ja sam s Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu.

Ana Kvesić: Vukovarka, članica KOREKOM-a.

Ria Bilić: Ja sam sa Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, u ime Inicijative mladih, ja bi se u isto vrijeme ispričala za volontere Inicijative koji su vani pa se ne mogu predstaviti.

Ivan Novosel. Dobro, onda smo završili sa ovim dijelom predavljanja, sad znamo otprilike odakle smo, tko smo, kakav nam je profil i sve ostalo, sad ćemo početi sa službenim dijelom konzultacija, sadržajno, pogledat ćemo najprije video zapis koji traje 15, 20 minuta, *Koalicija za REKOM*, dakle pregled konzultacijskog procesa koji se događao u 2010. godini.

Ivan Novosel: Eto, odgledali smo video zapis, film *Koalicija za REKOM*, dakle pregled onoga što se događalo na konzultacijskom procesu tokom 2010. godine i ovaj film nam je bio dobar uvod u temu koja je vrlo kratka. Kada smo radili ovaj program smatrali smo da je, pogotovo vama studentima i mladim znanstvenicima sa prava, sa fakulteta političkih znanosti, sa studija povijesti i sociologije, dakle, važno pružiti prikaz na koji način se inicijativa razvijala da bi došli do današnje faze u kojoj postoji radna verzija nacrtata statuta, dakle nešto što je poprimilo vrlo konkretan oblik. Mislim da je u potpunosti točno reći da je ono što je Inicijativa za REKOM sada - plod konzultacijskog procesa. Konzultacijski proces ima svoje početke još 2006., dakle kao što vidite cijeli ovaj proces nije započeo jučer ili prošle godine, on ima svoj vremenski slijed. I on nije bio zamišljen unaprijed da će doći do ovakvog razvoja situacije. Naprosto se u konzultacijama, što sa ljudskopravaškim organizacijama, sa pravničkom zajednicom, sa mladima, sa raznoraznim drugim udrugama civilnoga društva, udruženjima žrtava, udruženjima boraca došlo do ovog mehanizma, dakle komisija za istinu koju koalicija zagovara i modela suočavanja s prošlošću kojeg koalicija predlaže. Sve je počelo u travnju 2006., kada su tri organizacije, Fond za humanitarno pravo iz Beograda, Istraživačko dokumentacioni centar iz Sarajeva i Documenta iz Zagreba, tri sestrinske organizacije koje se bave više-manje sličnim poslom u svakoj od tri države potpisale Protokol o suradnji u dokumentiranju ratnih zločina. Nakon toga je u svibnju iste godine organiziran Prvi forum za tranzicionu pravdu u Sarajevu, gdje su se okupili svi oni akteri koji su bili ili unutar civilnog društva ili stručnjaci unutar pravnih zajednica ili ostali stručnjaci, koji su mogli ponuditi svoj odgovor na pitanje koje su ove organizacije postavile uvidjevši da suđenja za ratne zločine nisu dovoljna da bi se razriješio ogroman teret nasljeđa prošlosti, prije svega teret nestalih osoba koje se još uvijek traže u regiji. Dakle, pitanje je bilo vrlo jednostavno, šta nam je činiti da bismo pospjegli da se ovaj proces pokrene, da imamo konkretni i puno veći rezultat od toga što se dobije suđenjima. Na prvom forumu se bilo razgovaralo o tome i došlo se do zaključka da su potrebni određeni vansudski mehanizmi utvrđivanja činjenica, *an generale* suočavanja sa prošlošću. Debata o tome koji je to mehanizam unutar izvansudskih mehanizama je potrajala do Trećeg regionalnog foruma koji se održao u Beogradu, gdje se iskristalizirala situacija i gdje su te tri organizacije predložile već, u tom trenutku, neformalnoj inicijativi, da su taj mehanizam komisije za istinu i da je potrebno formirati najširu moguću koaliciju organizacija civilnog društva i zainteresiranih pojedinaca koja bi stvorila model komisije i koja bi zagovarala osnivanje komisije. Takva inicijativa je i formalno predstavljena na konzultacijama sa veteranima u Podgorici gdje se prvi puta formalno kreće u kreiranje Koalicije za REKOM, koja je i organizator današnjeg skupa. Nakon toga, na forumu u Prištini/Prištinë 2008. godine, je koalicija i formalno osnovana da bi godinu nakon toga, na forumu u Budvi, koalicija dobila i svojske organe koji odlučuju i usmjeravaju rad ove velike koalicije. Koalicija na današnji dan ima preko tisuću organizacija civilnog društva sa područja cijele bivše SFRJ, što organizacija što pojedinaca, to je poprilično velik broj. Do danas je koalicija, od 2006. godine, održala preko 120 konzultacija sa organizacijama civilnog društva, sa ljudskopravaškim organizacijama, sa organizacijama mladih, sa organizacijama žrtava, sa organizacijama veterana, sa vjerskim i religijskim zajednicama, sa pravničkom zajednicom i tako dalje. Cijeli konzultacijski proces kada se promatra unatrag se može podijeliti u dvije faze. Dakle, u prvoj fazi do foruma u Beogradu, neformalna koalicija traži odgovor na pitanje koji je to mehanizam koji može odgovoriti na pitanje nestalih osoba, na pitanje teškog nasljeđa rata. Nakon foruma u Beogradu se iskristaliziralo da je to komisija za istinu. Nakon što je detektirano da se uz pomoć tog mehanizma može postići značajniji napredak, koalicija konzultira rad komisija za istinu i pomirenje koje su postojale u svetu, njih je do sad bilo oko 35. Konzultira njihov rad, dokumentaciju i strane eksperte. Počinju konzultacije sa svim akterima civilnog društva - kako bi trebao izgledati model komisije, na koji način bi se cijela ta priča trebala postaviti i konkretizirati. Ta druga faza, nakon što se krenulo u raspravu,

dakle, općenito, jer su ljudi sad davali sugestije na koji način bismo mi na temelju iskustava drugih trebali formirati komisiju i koje su naše specifične potrebe, a na koje nam drugo iskustvo drugih zemalja ne može odgovoriti, u veljači 2010. godine Koordinacijsko vijeće Koalicije za REKOM, tijelo koje operativno upravlja cijelom koalicijom je donijelo odluku o osnivanju radne grupe koja je prikupila sve transkripte konzultacija, i sve prijedloge sudionika da bi formirali prvi nacrt modela regionalne komisije. Nakon toga cijeli model je ponovno vraćen u konzultacijski proces i on je još uvijek u tom konzultacijskom procesu, radna grupa, kolegica Marijana Toma koja ju koordinira, će vam danas predstaviti njihov rad, dakle od veljače 2010. pa do danas ovo je peta verzija nacrta sa ovim izmjenama, dakle, svi ti stavci koji su unutra navedeni su vraćeni u konzultacijski proces, da ljudi mogu dati svoje komentare, nakon toga se transkripti vraćaju radnoj grupi i oni iz svega toga izvlače zaključke i mijenjaju određene stavke. Toliko o historijatu, sve te podatke i sve ovo o čemu sam vam ja pričao imate u dokumentima koje ste dobili. Sad će vam kolega Mario Mažić ispričati vrlo ukratko nešto na temu Zašto REKOM, nakon toga imamo predviđeno deset minuta za pitanja i komentare, pošto nam ovo nije glavni fokus, glavni fokus je nacrt statuta.

Mario Mažić: Mi živimo u društvima koja su prošla kroz teške sukobe gdje su počinjeni brojni zločini, a i sada imamo suđenja za ratne zločine, imamo razne institucije koje traže nestale i to je više-manje to, eventualno još poneke inicijative za utvrđivanje istine koje su bile poprilično neuspješne, i naprosto je evidentno da to nije dovoljan odgovor na zahteve za suočavanjem sa prošlošću. Znači, tri organizacije kada su pokretale inicijativu su napravile jednu računicu i bile su svjesne toga da je u regiji ubijeno preko 120.000 ljudi u ratovima, a milijuni su raseljeni ili izbegli, a neprebrojan broj privatnih objekata je uništen, a mi imamo suđenja za ratne zločine, koja naravno ostaju apsolutno najvažniji i jedini mehanizam za utvrđivanje individualne kaznene odgovornosti počinitelja, ali tempo kojim suđenja idu naprosto nije dovoljan da odgovori na brojne zločine koji su počinjeni u regiji. Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju u Haagu, koji je do sad najproduktivniji međunarodni sud, je podigao optužnicu protiv 161 osobe. Na suđenjima za ratne zločine koja se događaju u našim zemljama otprilike se godišnje završava četiri slučaja po zemlji, ali tempo je vrlo spor i naprosto to ne predstavlja dovoljan odgovor na zahteve za suočavanjem sa prošlošću. Živimo u društvima koja nemaju pretjerano političke volje da rade na suočavanju s prošlošću, najčešće iz razloga što se ne žele suočiti sa zločinima koji su počinjeni u njihovo ime. Znači, velik broj počinitelja prolazi nekažnjen, velik broj žrtava prolazi nespomenut, velik broj zločina prolazi neobrađen, velik broj ljudi je još uvijek na popisima nestalih, u regiji to je oko 15.000 u ovom trenutku, i onda je i evidentna potreba za mehanizmom koji će u fokus, za razliku od suđenja za ratne zločine koji u fokus stavlja počinitelja kojem nastoji utvrditi odgovornost za počinjene zločine, staviti žrtvu, i koncentrirat se na žrtvu i nastojat utvrditi činjenice o tome što se dogodilo, razotkrit sudbinu nestalih i dati i javnu platformu za glas žrve i u konačnici i satisfakciju njima samima ili njihovim obiteljima. Jedno od prava društava u tranziciji ili društava nakon sukoba je upravo pravo na istinu ali isto tako jedno posebno važno, specifično pravo je pravo na neponavljanje. REKOM može doprinjet jednako jednom i drugom pravu, pravu na istinu kroz direktno utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima, otkrivanje sudbine nestalih, razotkrivanje ratnih zločina, a s druge strane garanciji za neponavljanje upravo kroz to što on postaje javna platforma za glas žrtve. Znači, mi smo svi svjedoci da i u obrazovnim institucijama i u mainstream medijima, najviše slušamo o zločinima koji su počinjeni nad, da uvjetno kažem, našom stranom, vrlo malo slušamo o zločinima koje je naša strana, ponovno uvjetno rečeno, počinila. Time se ne razvija solidarnost nego dapače, radi se dalje na mržnji. Generalno se u regiji brojevi žrtava sa svake strane, od te same strane povećavaju, broj počinitelja smanjuje i obrnuto, i to je problem. REKOM stupa kao mehanizam koji će utvrditi činjenice, vi ćete vidjeti u nacrtu točno što to

znači, dakle, popisat ljudske gubitke, bilo civilne bilo one koji su poginuli kao borci, otkrit mjesta masovnih grobnica, utvrdit činjenice o nestalim, razotkrit sudbinu nestalih i tako dalje. Time što pruža mogućnost da se o zločinima čuje na razini regije kroz javna svjedočenja žrtava koja će, nadamo se, imat obavezu prenositi televizije, on će omogućiti da se glas žrtve čuje u cijeloj regiji, i time će doprinijet razvoju suosjećanja sa žrtvama, orijentaciji na žrtve, i normalizirat ova društva, jer će pomoći da se fokus javnosti makne sa počinitelja i stavi na žrtve. Zašto REKOM? Zato što su institucije koje postoje nedovoljne, zato što je potrebno utvrdit činjenice i napraviti zapise o tome što se dogodilo i napraviti poimenične popise žrtava, zato što je potrebno raditi ozbiljnije na utvrđivanju sudbine nestalih, da se zaustave manipulacije i da se onemogući preuveličavanje ili umanjivanje broja žrtava u svrhu poticanja mržnje. To je ukratko o tome zašto REKOM, naravno razloga ima razloga još.

Ivan Novosel: Da, samo prije nego što odemo, par informacija, isplata putnih troškova za one koji su putovali vlakom, osobnim automobilom, autobusom ili drugim prevoznim sredstvom ili su pak putovali do aerodroma, će biti za vrijeme druge pauze i nakon ručka kad se svi vratimo u hotel, pošto u hotel idemo svi na ručak. Eto, možemo na pauzu.

Mario Mažić: Ako postavimo preširok mandat komisije, postoji opasnost da komisija neće moći sve to da istraži i utvrdi i zato imamo radnu grupu, eksperata pravnika i eksperata za tranzicijsku pravdu koji rade na izradi nacрта statuta i sad smo pozvali vas kao mlade, pametne ljude koji razmišljaju o ovim temama da vas pitamo što vi mislite o nacrtu koji imamo, što mislite da bi trebalo mijenjat, dodat, oduzet i tako dalje. Kolegica Marijana Toma, koja je koordinatorica radne grupe za izradu nacрта statuta, će u ovom prvom dijelu govorit o ciljevima i zadacima REKOM-a, to je i centralni dio samog statuta koji određuje zašto se REKOM osniva i što REKOM radi. Svaka riječ koja stoji u tom dijelu je iznimno važna i bitno određuje šta će komisija raditi, čime će se baviti, pa vas molim da obratite pozornost prvo na prezentaciju kolegice Tome koja će ukratko predstaviti ovaj dio nacрта, a onda ćemo ić u diskusiju gdje vas već unapred potičem da se uključite, date svoje ideje, komentare, prijedloge, jer način na koji radna grupa funkcionira je taj da oni predlože određeni model, onda to stavimo na konzultacije, uzmemo komentare ljudi, raznih grupa, to dostavimo radnoj grupi i radna grupa onda se referira na te komentare i tako poboljšava nacrt. Vrlo je važno da imamo komentare različitih skupina kako bi nacrt oblikovao REKOM tako da u najboljoj mogućoj mjeri odgovori na potrebe društava. Mladi ljudi, kao oni kojima je ključan dio da REKOM uspije da razvija solidarnost, da onemogući manipulaciju i da osigura da se zločini ne dogode u budućnosti, vrlo je važno da nam kažete što mislite o tome. Ja sad predat riječ kolegici Tomi da govori o ciljevima i zadacima REKOM-a.

Marijana Toma: Hvala Mario. Dobar dan svima još jednom, ja ispred sebe imam tri dokumenta koja predstavljaju treću, četvrtu i petu verziju nacрта i svaka ima drugi broj članaka o kojima danas treba da govorim što dovoljno govori o tome koliko je ovaj dokument živ dokument koji se konstantno menja. Mi smo prvi put u martu ove godine na Regionalnom forumu u Novom Sadu objavili tri dokumenta, jako mala i vrlo sažeta, koji su obrađivali temu ciljeva, zadataka, mandata i sastava i izbora komisije, a krajem maja smo predali prvu verziju nacрта koja je tada imala oko 25 urađenih članova, sada već imamo 49 i bukvalno radimo svakodnevno s obzirom da se konsultacije održavaju u svih sedam država nastalih na teritoriji nekadašnje SFRJ, čitamo transkripte konsultacija sa različitim grupama i uzimamo u obzir sve predloge koji dolaze pred radnu grupu. Kao što je Mario rekao, ciljevi i zadaci komisije predstavljaju najznačajniji deo statuta, jer se tu definiše sve ono što komisija radi, sve ono što komisija želi da uradi i način na koji će to da uradi. Takođe, u verzijama koje vi imate to su članovi 12. i 13, ciljevi i zadaci, ali ja bih vam skrenula pažnju da pogledate i papir koji ste

dobili u vašim materijalima pod nazivom Izmene koji smo jučer uradili i jedan od predloga izmena je upravo u članu 13., zadaci. Bilo bi dobro da danas nakon što ja završim, ako ste pročitali čitav nacrt, možemo porazgovarati i o delu koji sledi direktno iza ovoga ciljevi i zadaci, to je nadležnost komisije s obzirom da ovde ima dosta pravnika bilo bi zgodno čuti i vaše mišljenje, budućih pravnika, to su ovlašćenja komisije u uzimanju izjava, terenskim istraživanjima, javnim slušanjima, eventualnim sankcijama ukoliko se neko ne odazove na poziv za svedočenje pred komisijom i, naravno, član 45., budući da je ovo prva komisija do sada koja bi trebalo da se osnuje nakon što su sudovi već osnovani i nakon što sudovi već funkcionišu. Stoga komisija nema iskustvo koje su imale prethodne komisije, a to je da počinje sa potpuno belim i praznim listom papira, ona počinje od nečega što je već utvrđeno sudskim presudama i to jednim prilično velikim brojem sudskih presuda pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju i pred nacionalnim pravosuđima, a takođe moramo uzimati u obzir i suđenja na teritorijama trećih država, po univerzalnoj jurisdikciji. To predstavlja dodatni problem i opterećenje za komisiju, s jedne strane, ali joj i olakšava rad s obzirom da su mnoge činjenice već utvrđene, međutim dodatni problem za komisiju predstavlja njen odnos sa sudovima budući da je odnos između ova dva tela pepun izazova. Član 45., na koji bih posebno pravnike molila da obrate pažnju, imate dve varijante u stavu 3., a to je da li će se komisija obavezujuće pozivati na sve presude koje su donete pred domaćim sudovima i pred Međunarodnim sudom za bivšu Jugoslaviju ili će komisija to moći da radi po svom nahodjenju. Ja bih sada da se vratim na ciljeve i zadatke, to su članovi 12. i 13., i oni su direktno povezani. Naime, imate šest ciljeva komisije, da utvrdi činjenice o ratnim zločinima i drugim teškim kršenjima ljudskih prava koji su učinjeni na području nekadašnje SFRJ u periodu od 1. januara 1991. do 31. decembra 2001. godine. Prvi problem s kojim smo se suočili kada smo definisali ovaj cilj bilo je upravo vremensko određenje perioda s obzirom da se u različitim delovima država koje su nastale na prostoru nekadašnje SFRJ različito i tumači kada su počeli oružani sukobi. Međutim, mi smo se držali mandata Haškog tribunala za početak od 1. januara 1991. godine, s tim što smo produžili period na 2001. godinu da bismo obuhvatili oružane sukobe koji su se desili u Makedoniji. Pored toga imate i tu utvrđivanje političkih i društvenih okolnosti koje su doprinele, odnosno uticale na činjenje ovih dela. Kada kažemo doprinele, odnosno uticale na činjenje ovih dela mi mislimo na sve okolnosti koje su dovele ne do raspada SFRJ već do činjenja ratnih zločina jer su to dve različite stvari iako vrlo često postoji miješanje. Imate dve vrste ciljeva, direktne i indirektno ciljeve. Direktni ciljevi su cilj koji je pod stavkom a) i cilj koji je pod stavkom d). To su: da utvrdi činjenice i da prizna nepravde nanete žrtvama u cilju izgradnje kulture solidarnosti i saosećanja. To je nešto što je do sada utvrđena praksa komisija za istinu i ova dva cilja se ispunjavaju direktno kroz zadatke, a to su zadaci pod a), b), d) i tako dalje, i to su ciljevi koji proističu iz same prirode komisije za istinu odnosno njenog delovanja i to je praksa komisija za istinu, prikupljaju podatke i utvrđuju činjenice i one održavaju javna slušanja na kojima prvenstveno svedoče žrtve, ali naravno i svedoci zločina i u nekim slučajevima, ukoliko je to moguće, i učinioci zločina, predstavnici institucija. Indirektni ciljevi su svi oni ciljevi u kojima komisija daje svoj doprinos. To su ciljevi da se doprinese rasvetljavanju sudbine nestalih, što je izuzetno važno za teritoriju nekadašnje SFRJ budući da je od završetka oružanih sukoba u SFRJ bilo oko 40.000 nestalih, sada je taj broj oko 15.000 i postoje u svim zemljama vladine komisije koje se bave utvrđivanjem, odnosno prikupljanjem podataka o sudbini nestalih, rasvetljavanju njihove sudbine, ekshumacijama masovnih grobnica, identifikacijama posmrtnih ostataka i repatrijaciji tela porodicama. Ovde komisija ne bi preuzela njihovu funkciju i njihovu ulogu i jako je važno da se to odmah razgraniči, ona bi tu samo doprinela da se ciljevi ostvare. Postojala je Komisija za utvrđivanje uzroka događaja u i oko Srebrenice 10. i 11. jula 1995. godine, to je bila komisija Vlade Republike Srpske, osnovana uz pritisak međunarodne zajednice ali ono što je bila najvažnija stvar koju je ova komisija uradila je to što je ona

otkrila četiri primarne grobnice u kojima se nalazi ogroman broj tela srebreničkih žrtava genocida i to je ono što bi isto ova komisija mogla da uradi ukoliko dobije informacije, ona bi mogla eventualno da otkrije lokacije masovnih grobnica i da da svoj doprinos rasvetljavanju sudbine nestalih. Što se tiče doprinosa ostvarivanju prava žrtava, to je nešto što jeste praksa komisija ali je bazirano i na međunarodnom pravu budući da se već od 1997. godine dosta govori o pravima žrtava u postkonfliktnim društvima, postoji već sada ogroman broj međunarodnih presuda sudova za ljudska prava, pred Interameričkim sudom za ljudska prava, pred Evropskim sudom za ljudska prava, gde su porodice žrtava, na primer, pogotovo porodice nestalih tužile države upravo zbog toga što su odbijale da im pruže informacije o tome gde se nalaze posmrtni ostaci njihovih najbližih i tada je ustanovljeno da porodice žrtava imaju pravo na istinu. Vi znate za Konvenciju o zabrani primene torture koja propisuje da je obavezno da se istražuju, procesuiraju i kažnjavaju odgovorni za primenu torture. Imate isto tako i Konvenciju o zabrani genocida, Ženevske konvencije, Treću ženevsku konvenciju koja takođe propisuje obavezno procesuiranje odgovornih. Pored toga imate i veliki broj dokumenata iz međunarodnog prava koji govore o pravu na reparaciju odnosno pravu na nadoknadu štete žrtvama, tako da bi komisija svojim radom, kroz utvrđivanje istine, kroz eventualno pružanje informacija o tome šta se desilo sa nestalima, kroz čitavo priznanje onoga šta se desilo, mogla da doprinese ostvarivanju prava žrtava. I ono što je najvažnije, to je takođe preuzeto iz prakse ostalih komisija, to je doprinos u sprečavanju ponavljanja zločina. Naime, mi smatramo, kao i svi oni koji su do sada prošli kroz ovakve procese, da utvrđivanje istine je stvaranje činjeničnog zapisa koji se ne može tako lako poricati, negirati ili delimično priznavati, može da doprinese sprečavanju zločina. Balkan je vrlo karakterističan po tome što nakon nijednog konflikta nije bilo, na primer, poimeničnog popisa žrtava i to je jedna od stvari koja se vrlo često uzima kao primer loše prakse jer su brojevi žrtava, pogotovo iz Drugog svetskog rata, korišteni u stvaranju klime koja je dovela do oružanih sukoba 1990-tih godina kada se brojem žrtava manipuliralo, kada su se oni ili poricali ili su se proširivali do neviđenih granica. Ja ću vam dati primer Jasenovca, o kome sam ja dok sam studirala učila da je bilo 600.000 žrtava, a onda kada je trebalo da predajem istoriju sam naišla na cifru od 1.200.000, i to vam dovoljno govori kako se stvari za par godina promene, a da se pri tome naravno nisu radile ni ekshumacije niti popis niti nešto slično. To su problemi sa kojima se društva na teritoriji nekadašnje SFRJ suočavaju. Poricanje, pogotovo kada nemate poimeničan spisak žrtava, naravno neće svi moći biti popisani jer imate slučajeve da su čitave porodice zbrisane i nema ko da posvedoči o njima, ali ono što je svakako važno to je da se svi oni mogući, raspoloživi podaci prikupe, i da se na taj način utvrdi istina koja bi sprečila relativizaciju onoga što se desilo ili njeno poricanje. Član 13., zadaci proističu iz ciljeva i to je sve ono što komisija radi da bi ispunila svoje ciljeve, i tu bih morala da vam objasnim određena rješenja za koje se radna grupa opredelila i zbog čega. Naime, oko prvog zadatka da prikupi podatke o slučajevima teških kršenja ljudskih prava i ratnih zločina, pruži njihov detaljan opis, to znači da to neće biti samo faktografsko nabranje ili hronološki pregled zločina koji su se desili, tu će biti svakako i opisa onoga što se desilo, jedan narativni deo i ono što je najvažnije za komisiju, da prikaže obrasce kršenja prava. To znači da, s obzirom na dosadašnju praksu komisija za istinu, ona neće moći da narativno prikaže svaki zločin koji se desio ali će moći, evo ja ću uzeti za primer, opštinu Prijedor, 1992. godinu, i progon koji je tamo učinjen nad bošnjačim stanovništvom, ona će moći, na primer, kroz deset ili 15 karakterističnih slučajeva, gde će prikupiti izjave, moći da prikaže obrasce kako se izvršio progon na teritoriji opštine Prijedor kroz selektivno ubijanje, silovanje, osnivanje logora i zatim prinudno iseljavanje bošnjačkog stanovništva. Drugi zadatak komisije, da prikupi podatke o sudbini nestalih i saraduje sa nadležnim telima, kad smo izdali prvu ili drugu verziju nacrtu, nije stajala saradnja sa nadležnim telima država ugovornica koja se bave ovim pitanjem i onda smo pretrpjeli dosta velike kritike jer je to bilo shvaćeno kao da će komisija

zameniti rad zvaničnih vladinih tela koja se bave ovim pitanjem, stoga smo ovo sa razlogom ispravili. Treći zadatak je još uvek vrlo problematičan s obzirom da je radna grupa bila mišljenja da će komisija moći da izradi popis ljudskih gubitaka, prvenstveno civila koji su izgubili život ili nestali u vezi s ratom ili drugim oblikom oružanog sukoba i boraca koji su izgubili život u vezi s ratom ili oružanim sukobom, i tu je dosta velika diskusija bila i unutar radne grupe i na konsultacijama. Prvenstveno nam je zamereno iz udruženja žrtava što ovde ne stoji popis žrtava. Naime, mi smo raspravljali o ovome i s obzirom da je za komisiju predviđen rad od tri godine, što je i najduži period koliko ona može da radi, a da postigne nešto, da bi bilo izuzetno teško da se utvrđuje status žrtve u svakom pojedinačnom slučaju, a mi se u bivšoj Jugoslaviji suočavamo sa time da se prikupe podaci, između 130.000 i 150.000 su procene, o mrtvima, poginulima i ubijenima, i mislimo da bi bilo dosta teško za komisiju da utvrđuje pojedinačno - da li je u pitanju žrtva, za svaku osobu. Prema međunarodnom pravu, žrtva je onaj čija smrt ili povreda nastupi kao rezultat kršenja nekog prava. Pored toga, ovo bi imalo i određene etičke probleme jer bismo na isti spisak morali da stavimo i civile i borce, pored toga vi znate da u bivšoj Jugoslaviji jedan ogroman broj boraca u sukobljenim stranama su bili pripadnici paravojnih formacija. Stoga smo se mi opredelili za rešenje da se izradi popis ljudskih gubitaka, smatrajući da će biti lakše da se utvrdi status da li je u pitanju bio civil ili borac nego da li je u pitanju bila žrtva. Izmena koja je nastala prethodnu noć je izmena vezana za zadatak pod stavkom d), a to je da se prikupe podaci o mestima zatvaranja, prethodno rešenje je bila verzija koju ste dobili u mejlu i koju imate isprintanu, da se samo izradi popis mesta zatvaranja, međutim sada je izmena napravljena da se uradi i popis lica koja su bila zatvarana. Vi znate da je u bivšoj Jugoslaviji postojao ogroman broj zvaničnih i nezvaničnih lokacija na kojima su ljudi protivpravno zatvarani, mučeni, izvrgavani nečovečnom postupanju, torturi i seksualnom nasilju i mi smo bili mišljenja da svakako treba, s obzirom da udruženja logoraša su takođe vrlo aktivna u ovom procesu, napraviti popis lica koja su bila zatvarana. Naravno, vi ćete ovde videti zaštitu identiteta gde je to neophodno, tu smo imali prvenstveno u vidu lica koja su bila podvrgavana seksualnom nasilju, koja ne žele da njihov identitet bude otkriven ali svakako i računamo da će oni moći da daju izjave i da žele da daju izjave o onome šta im se desilo, naravno uz zaštitu identiteta ukoliko to žele. I onda dolazimo do onoga što bi bio najzanimljiviji deo zadatka, o kome se najviše diskutuje, a to su dve alternative, to je istraživanje političkih i društvenih okolnosti koje su neposredno dovele do izbijanja ratova i ratnih zločina i imate drugu varijantu koja ima ograničenje na 1980. godinu. U čitavom periodu konsultacionog procesa se jako puno govorilo o tome, postojala je jedna ogromna grupa ljudi iz čitavog regiona koja je tražila da se utvrđuje kontekst, odnosno uzroci oružanih sukoba ili raspada SFRJ ili ratnih zločina, činjenja ratnih zločina, i to je prosto stvar, bez obzira na stav radne grupe, koju smo morali da uzmemo u obzir da je to izuzetno jak zahtev iz čitavog regiona i da ne može komisija biti fokusirana samo da daje odgovore na pitanja kada, kako, gde i ko već mora da daje odgovor i na pitanje zašto se nešto desilo. Međutim, ono gde ne postoji slaganje to je upravo od kada početi. Do sada smo imali varijante od 1918., to je čini mi se bilo na prvom forumu u Novom Sadu, od 1941., od početka Drugog svetskog rata, od 1943. odnosno Drugog zasedanja Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije odnosno AVNOJ-a, od 1945., od 1974. odnosno od ustava i poslednja sugestija koja je stigla sinoć je da se krene od 1913. godine odnosno do II. balkanskog rata. Mi smo uzeli sve ovo u obzir smatrajući da su svi ovi zahtevi legitimni, međutim, postoje dijametralno suprotni stavovi o tome od kada treba početi i mi smo stoga uzeli 1980. godinu, nakon konsultacija sa manjom grupom istoričara, smatrajući da je smrt Josipa Broza, kao elementa koji je SFRJ držao u zajednici, 1. januar 1980. godine, period kada započinje velika kriza u SFRJ je možda najbolji datum od koga bi trebalo početi. U prvoj varijanti vi imate reč *neposredno dovele do*, međutim opet i tu postoji nerazumevanje i neslaganje o tome šta je neposredno i kada je neposredno. Da li je neposredno 1990. ili je

neposredno 1987. ili je neposredno 1986. ili je neposredno 1981., to su sve događaji iz perioda raspada SFRJ, 1981. i velike demonstracije na Kosovu, Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti, 8. sednica Saveza komunista Srbije i 1990., kao period kada započinju velika previranja unutar SFRJ. Mi smo naravno otvoreni za sve predloge, ali čini mi se da, s obzirom da od aprila imamo dve alternative, da ćemo na tome i ostati. Zadatak komisije, i tu takođe imate izmenu u članu 13., je da održi javna slušanja, prethodna varijanta je bila da održi javna slušanja o ratnim zločinima i teškim kršenjima ljudskih prava, onda nam je zamereno da to ne pokazuje fokusiranost na žrtve i stoga je radna grupa donela izmenu u ovom članu, a to je da održi javna slušanja žrtava i drugih lica o ratnim zločinima i teškim kršenjima ljudskih prava, smatrajući prvenstveno da žrtve treba da budu u fokusu javnih slušanja i da javna slušanja treba da budu forum za njih, gde će oni ispričati svoje priče o tome šta im se desilo i svemu onome što su proživeli. Zadatak koji se tiče preporuka mera koje se odnose na sprečavanje ponavljanja kršenja ljudskih prava i na reparacije za žrtve je nešto što je vezano za sam kraj rada komisije, kad ona bude objavila završni izveštaj u kome se pored nalaza do kojih će ona doći treba da nalaze i preporuke državama koje bi trebalo da osnuje komisiju. I konačno, završni izveštaj, poslednji zadatak komisije je da izradi, objavi i predstavi završni izveštaj na način koji će omogućiti da izveštaj dopre do što šireg kruga ljudi u državama na području nekadašnje Jugoslavije. Ovo je delimično rezultat iskustva sa Komisijom za istinu i pomirenje koja je osnovana u Saveznoj Republici Jugoslaviji, koja nije objavila izveštaj niti ijedan dokument i svoj rad je vrlo neslavno završila, a ovaj drugi je nešto što je sugestija stručnjaka iz drugih komisija za istinu, a to je da onaj koji na kraju priprema završni izveštaj mora voditi računa o tome da izveštaj ne završi samo u bibliotekama gde će njegovi nalazi neće biti pristupačni većem broju ljudi. Takođe, ja bih vas pozvala da, kada budemo sad otvorili diskusiju, obratite pažnju i na izmene vezane za ovlašćenja odnosno uzimanje izjava o ratnim zločinima od žrtava, svedoka, predstavnika institucija i učinilaca, videćete da je obaveznost da se daje izjava Komisiji propisana za sve osim za žrtve, komisija će pozivati sve da daju izjave, samo žrtve imaju pravo da odbiju da to učine i tu komisija mora da stane. Komisija bi mogla, u slučaju da neko odbije da se pojavi, da ako to smatra za celishodno, predloži nadležnom sudu da obezbedi prisustvo lica na svedočenju ili na davanju izjave ili na javnom slušanju i takođe izmena u ovom članu je to da u toku i nakon davanja izjave ili u toku i nakon svedočenja, komisija ima obavezu da pruži psihosocijalnu pomoć žrtvi koja će svedočiti. Što se tiče još ovlašćenja, obratite pažnju na član 45., učinioci, s obzirom da se velika diskusija vodi upravo o tome da li komisija treba da bude vezana da prihvata sve presude. Prva varijanta koju je radna grupa predstavila je bila da komisija može uputiti na presude donete pred Međunarodnim sudom za bivšu Jugoslaviju i domaćim sudovima smatrajući da će komisija ići od slučaja do slučaja, s obzirom da imamo određen broj problematičnih presuda, pogotovo iz regiona, ali to ne možemo baš tako da napišemo u statutu, međutim, zbog toga smo istrpeli zaista žestoke kritike, pogotovo iz Bosne i Hercegovine, smatrajući da komisija može da se ne pozove na određene presude koje su utvrdile određene događaje i tu se prvenstveno uzima primer Srebrenice koja je potvrđena kao genocid i pred Međunarodnim sudom pravde i onda je druga varijanta odnosno alternativa koju smo stavili - da će komisija uputiti na presude. I to je zaista ono što me zanima da čujem danas od vas, da li komisija treba da bude vezana presudama, da li ne, i takođe o svim ostalim temama o kojima sam govorila.

Mario Mažić: Vidjeli ste da postoji stavaka o kojima se još ozbiljno diskutira. Marijana vam je postavila i nekoliko konkretnih pitanja, odnosno uputila na nekoliko stvari za koje smatra da bi vaše mišljenje bilo važno ili dobro, ja otvaram diskusiju. Ako ima neko ko se odmah javlja. Evo izvolite.

Jovana Ramović: Prvo bih vam samo skrenula pažnju da možda malo više obratite pažnju na termine koje koristite u nacrtu jer vama je dok to pišete sasvim jasno, ali kad nastane komisija, naiććemo na otpor državnih institucija i oni će gledati da što šire tumače statut, u svoju korist. Tako u članu 11. kaže se da su svi dužni da obezbijede pristup podacima osim ako bi se prekršila odredba o tajnosti. **Ako hoćemo da utvrdimo činjenice koje podrazumijevaju sto postotnu istinu ne smije biti tajnih dokumenata.** Kad države prihvate komisiju, to će značiti da su spremne da otkriju sve i da ne smije biti tajni jer kao što su '90-tih godina mediji manipulirali ljudima, sad će tu mogućnost imati državni organi propisivanjem da su određena dokumenta tajna. Dalje, u članu 12., pod b), kaže da će doprinjeti da prihvate činjenice, prihvatanje je subjektivan element i mislim da komisija neće moći da doprinese da iko nešto prihvati već treba da kaže - da budu upoznati, jer u članu 13., pod h) kažemo da će - *izraditi, objaviti i predstaviti materijal na način koji će omogućiti da isti dopre do što šireg kruga ljudi*, što znači da komisija neće moći da natjera nekog da prihvati činjenice, već će omogućiti da javnost bude upoznata kroz izradu izvještaja. U tački d) kaže *da prizna nepravde nanijete žrtvama*, to priznanje može biti samo deklarativne, nikako konstitutivne prirode. Opet mislim da bi trebalo da se stavi – *da doprinosi*, samim tim što će komisija biti prihvaćena, bit će priznate nepravde jer da nepravdi nema ne bi ni bilo potrebe za ovim. Član 20. kaže *tematske sesije se mogu održavati na različitim lokacijama*, trebalo bi možda precizirati na kojim lokacijama, treba biti održano na mjestima na kojima će biti dužni da prisustvuju ljudi koji nisu bili uključeni u inicijativu. **Što se tiče člana 45. tu moramo biti jako obazrivi jer ne možemo rušiti jedan od osnovnih principa prava da se osobi ne može suditi dva puta za isto krivično djelo, možda bi mogla moralna sankcija da se utvrdi za te prestupnike.** Hvala.

Mario Mažić: Hvala lijepo, vrlo konkretno.

Damir Nikočević: Član 13, stav pod e), vremenski okvir kada bi se trebale istražiti političke i društvene okolnosti, ja mislim da je period od 1980. prekratak da bi se istražile društvene činjenice. Smrt Josipa Broza Tita nije otvorila nikakve napetosti, one su već postojale, samo su tiho bile pod tepihom čitavog 20. vijeka. Mislim da **treba uzeti period od 1918. Zašto to mislim? Zato što je tada nastala jedna država iz koje svi dolazimo, to je država Srba, Hrvata i Slovenaca koja je kasnije, '29., preimenovana u Jugoslaviju.** Hrvat će se vazda pozivati na to da je u Skupštini Jugoslavije ubijen Stjepan Radić, a to se desilo prije 1980., Srbin će se pozivati na to da se desio Jasenovac, Crnogorac će se pozivati na to da je u Božićnom ustanku 1919. godine ubijen Crnogorac od strane srpskih jedinica. Takođe se slažem sa kolegicom iz Podgorice, član 12., stav b), da doprinese da političke elite u državama ugovornicama prihvate činjenice, ja mislim da samo u Srbiji - Srpska radikalna stranka i u Hrvatskoj - HSP to ne prihvataju. Znači, ostali svi prihvataju to. Mislim da su grupe koje ne prihvataju činjenice svedene na veoma minoran nivo, tako da makar deklarativno postoji suglasnost da su se desili zločini. Naš premijer Đukanović prihvata da je napao Dubrovnik, ali ne znamo koliko je to iskreno.

Mario Mažić: Imali smo tamo jednu ruku, pa ovdje, samo sekundu, držite ruke u zraku, znači pamтите, ova je bila prva, druga je bila tamo, treća ispred njega, četvrta tamo, a peta ovdje i šesta tu.

Timčo Mucunski: Kada sam prvi put video inicijativu, mislio sam da se radi o momentu pomirenja, o smirivanju strasti, o zbližavanju... Sada vidim da idete u potpuno drugom pravcu sa ovim nacrtom. Radi se, barem ja kako vidim sa pravnog aspekta, o svojevrsnom lovu na veštice. Vi idete ka istraživanju političkih i društvenih okolnosti. To apsolutno nije pravni

momenat. Tu se radi o okolnostima koje su dovele do određene situacije koje su apsolutno subjektivne. Sada razgovaram sa kolegom do mene i mi vam predlažemo treću alternativu - izbrišite te dve alternative. Komisija ne sme da ima mandat da ocenjuje političke i društvene okolnosti. Vi komisiji preko statuta dajete ovlašćenja da deluje kao svojevrsni javni tužilac, ne direktno kao javni tužilac budući da neće imati mogućnost da podigne optužnicu, nego će davati svoj *sui generis* predlog za inicijative u krivičnim stvarima koje će kasnije biti razmatrane. Znači, to su čisto pravni momenti. Ne može pravnik da razmatra i istražuje političke društvene okolnosti. Znači, to je prvi nedostatak koji vidim. Sastav komisije...

Mario Mažić: Ja se ispričavam, o sastavu komisije ćemo govorit kasnije, imamo cijelu drugu sesiju koja se bavi sastavom i izborom članova, sada se fokusiramo na dijelove ciljevi i zadaci. Slobodno se kasnije kažem javite

Timčo Mucunski: Znači kasnije da dam komentar na sastav komisije!? Dobro. Za javna saslušanja imam jedan komentar. Vi napominjete da su javna saslušanja obavezna, a vi istovremeno nemate dejstvo kao sudski organ, je li tako? U sistemu podele vlasti, ne vidim da je pozicija komisije jasno opredeljena. Napomenuću opet, vi delujete kao *sui generis* istražni organ i vi sa tim što ćete doći do situacije javnih saslušanja pred celom javnošću u ovom regionu praktično osuđujete čoveka koji će biti stavljen pred javno saslušanje, a na kraju možete utvrditi da situacije i okolnosti za koje praktično optužujete, i ne postoje. To je ogromna dilema, kako mogu javna saslušanja da budu obavezna, treba da se razmisli o toj temi, da li treba da bude tako, ja bih to povukao. Zahvaljujem.

Mario Mažić: Ja ću Marijani sad dati riječ, mislim već je bilo konkretnih komentara pa samo kratko da Marijana odgovori na ovo, onda ćemo ić dalje sa diskusijom, Marijana izvoli.

Marijana Toma: Javna slušanja se rade tek nakon što se sve izjave prikupe, a onda se odaberu vrlo pažljivo žrtve koje mogu da govore i čiji su iskazi potvrđeni iz nekoliko izvora. Ukoliko komisija bude davala svoje nalaze, ona neće na osnovu jedne izjave napisati nešto, ona će proveravati svaki iskaz koji je dat, to je nivo proveravanja. Nivo dokazivanja u komisijama za istinu je niži nego u sudskim instancama, ali samim tim ona ima određeni nivo dokazivanja, da se ide na tri, četiri, pet izjava koje potvrđuju ono što se desilo. To je u vezi javnih slušanja. Što se tiče ostalih komisija, to je prosto prihvaćeno kao stvar koja je nešto gde žrtve koje na sudovima imaju priliku da budu isključivo tretirane kao svedoci, a ne kao žrtve, imaju priliku da govore o onome šta im se desilo, da daju i uvod, i to bez prekidanja. Što se tiče predloga da se izbrišu društvene okolnosti, ja mogu da kažem svoj lični stav, ali ne želim, to je prosto stvar koju smo morali da uzmemo u obzir s obzirom da postoji ogromna grupa ljudi koja zahteva da čuje - zašto. Što se tiče predloga da se krene od 1918., takođe je to stvar koja se dosta potezala kroz konsultacije, mi smo se rukovodili time da se moramo fokusirati na ono što je zaista najvažnije, a to je period '90-tih jer može se dati preporuka kasnije da se formira međudržavna komisija istoričara koja može da raspravlja o tome šta se dešavalo 1918., 1921., 1929. i tako dalje. Mi smo izbacili varijantu *b* o navođenju dela u kome se kaže - *Komisija će utvrđivati činjenice o ratnim zločinima i drugim teškim kršenjima ljudskih prava uključujući, ali se ne ograničavajući na genocid, progon* i tako dalje. Tu smo varijantu izbacili i prihvatili smo definiciju koju je dao tužilac Bulić iz Bosne i Hercegovine, to je član 15. - *Komisija utvrđuje činjenice u vezi s krivičnim delima protiv čovečnosti* i tako dalje. Što se tiče tajnosti, odnosno zahteva da sve bude otvoreno i mi smo se držali onoga što je i praksa Međunarodnog krivičnog suda i Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, da postoje dokumenta koja su tajna i koje država može da dostavi ali ne želi da se otkrije izvor, prema zakonu o vojnim, državnim, službenim tajnama. Ne mora to da znači da komisija neće

davati nalaz na osnovu tog dokumenta, kao što to čini i Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, on u fusnoti može da se pozove na određeni izvor koji označi kao poverljiv bez njegovog naziva ili drugih odrednica.

Mario Mažić: Bio je konkretan komentar što se tiče utvrđivanja uzroka, da ne mogu pravnici tim da se bave, pa samo ako možeš samo rečenicu dvije o tome, budući da je to bio važan dio ranijih komisija.

Marijana Toma: U komisiji neće sedeti znači samo pravnici. Ona ima jedan širi mandat, širi način rada, niži nivo dokazivanja činjenica. Naravno, ona neće dizati optužnice, to je nemoguće, ona nije sudsko telo, komisija je vansudsko telo. U dosadašnjim primerima u svih 40 komisija bilo je i pravnik i sudija, pisaca, umetnika, sveštenika, istoričara, sociologa, inženjera. Svakako ono što je važno to je da postoji zahtev da se utvrđuju uzroci, postoji takođe zahtev da se utvrđuju okolnosti. Mi smo imali jedan jako dobar predlog na konsultacijam u Zagrebu, u junu mesecu, a to je davanje hronološkog popisa svih događaja koji su doveli do rata, gde bi se videlo kako je teklo samo urušavanje Jugoslavije koje je dovelo do činenja ratnih zločina. 90 posto komisija su do sada davale upravo takve ocene, šta je dovelo do ratova. Vi imate izveštaj Komisije za istinu i pomirenje u Siera Leoneu koja je, na primer, upravo istraživala ekonomsku okolnost koja je dovela do rata i koja je rat osnaživala, ojačavala i uticala na činenje zločina u velikoj meri, u određenim regionima, to je ilegalna trgovina krvavim dijamantima, koju je komisija ispitivala i utvrdila da je ona zaista finansirala rat i u određenim regionima omasovljavala činenje zločina.

Mario Mažić: Hvala.

Edin Smailović: Prvo, stavio bih akcenat na dokazivanje konteksta sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Ja mislim da je to jako bitno, možda jedan od najvažnijih zadataka komisije, prvo iz razloga zato što takođe bih se složio je **vremenski kontekst od 1980. ispravan i da je jedino on bitan za istraživanje tog konteksta. Zašto? Zato što pojedinci kreiraju zlo, a ne istorijske okolnosti,** mislim da su samo pojedinci, odnosno elita od '80-tih pa na dalje iskoristili loše istorijske okolnosti i proizvele zlo. Takođe, što se tiče dijela gdje se kaže da komisija treba *da doprinese da političke elite i društva u državama ugovornicama prihvate činjenice o ratnim zločinima* i tako dalje, ja mislim da zadatak komisije u pojedinim stvarima ne treba da bude da ona preporučuje, nego mislim da se radi o utvrđivanju konkretnog konteksta, odnosno stvari koje su dovele do rata, da **izveštaj komisije, već kad ju osnivaju države, mora biti obavezujuće za države, znači da se uvede klauzula da nalazi do kojih dođe komisija moraju biti usvojeni u parlamentu jer samo na takav način dobićete zakonsku zaštitu. Takođe - da prizna nepravde nanijete žrtvama,** mislim da su tu malo stvari pogrešno postavljene, jer ko da prizna? Mi ili oni ljudi koji će biti u komisiji? Koji podržavaju komisiju oni to već priznaju. Mislim da je važno da se unese da države osnivači priznaju tu nepravdu. Takođe, kod zadataka, pod g), *da preporuči mjere koje se odnose na sprečavanje ponavljanja kršenja ljudskih prava,* mislim da bi tu komisija trebala da izradi čitav jedan set preporuka koji bi se odnosio prvenstveno na izmjene u obrazovnom programu. Konkretno mislim na istoriju, gdje bi vrlo važno bilo da se uvedu promjene u tom obrazovnom programu.

Mario Mažić: Hvala lijepo, kolega odmah ispred.

Danilo Ajković: Meni se sviđaju tehnička rešenja koja su u nacrtu i period delovanja od tri godine je dosta dobar jer nije predugačak . Najbolji od zadataka komisije jeste pod f), javna slušanja žrtava i drugih lica, veliki broj mladih ne zanima šta se desilo u prošlosti i baš

slušanja žrtava i drugih lica bi mnogo značila da se preduprijedi da se slični događaji dese u budućnosti. Ono što me konkretno interesuje, a pitanje za vas kao članicu radne grupe jeste za ovlašćenje komisije. To je član 16., stav 6., gdje komisija ima pravo da poziva lica prema pravilima o pozivanju svjedoka koji su propisani zakonima o krivičnom postupku. Čak se kaže da komisija može da uputi predlog nadležnom sudu da po hitnom postupku odluči o primjeni mjera obezbjeđenja prisustva lica i čak da se pristupi procesnoj kazni zbog neodazivanja na poziv komisije. Sličan je član 45., gdje komisija u završnom izvještaju ima mogućnost da ukaže da je određena osoba učinila ratni zločin, pa je kontradiktornost da to nema efekat sudkse presude niti prejudicira odluku. Prosto je pitanje da ukoliko određena osoba nema mogućnost da odgovori na ovaj nalaz, kako onda ovo da se učini, jer šta ako je neko umro, kao što ste vi naveli znači taj primjer gospodina Miloševića, bivšeg predsjednika Savezne Republike Jugoslavije, i prosto član 16. i član 45. gdje komisija ima mogućnost da djeluje prema krivičnim zakonima, onda će se u javnosti, kod onih koji ne odobravaju rad komisije, stvoriti utisak da se radi o prijekim sudovima, što je u svim zemalja zabranjeno. Ono što se nadovezuje na javna saslušanja i zanima me zašto je izbačeno iz člana 19. jeste da javni servisi imaju obavezu da prenose javna saslušanja. Javni servisi, odnosno nekada državni mediji su imali veliku ulogu u vrijeme ratnih dešavanja i u mojoj zemlji i u drugim zemljama, često negativnu, rijetko pozitivnu i zato bi baš bilo sada dobro da javni servisi imaju obavezu da prenose javna saslušanja, vladajuće garniture u javnim servisima se nisu skroz promijenile i prosto je pitanje ukoliko im se samo ostavlja mogućnost, da li će išta učiniti i do kolikog broja ljudi će doći ova javna saslušanja.

Nataša Stamenković: Imala sam tri beleške, međutim za dve je već Marijana odgovorila posebno za član 15., smatram da ne treba da se povuče momenat *ne ograničavaju se na*, baš zbog slučaja *izbrisanih* u Sloveniji zato što njihov slučaj nije ni telesno niti psihofizički nehuman tretman prema njima, već su jednostavno bili administrativno izbrisani i to se zavelo kako administrativna greška. Vremensko trajanje REKOM-a je tri do tri i po godine maksimum, godinu dana dok počnemo da razmatramo sve okolnosti zašto, kako je došlo do zlodela, jednostavno u tom roku ćemo doći do tog momenta kada tačno treba početi sa istraživanjem činjenica, šta se u suštini dogodilo. Zahvaljujem.

Mario Mažić: Hvala, ovdje, drugi red.

Ana Oštir: 15. članak, ratni zločini šta su bili izbačeni, po meni nisu trebali biti izbačeni, kako je u više članaka to nabrajano i kako ima ratnih zločina koji u biti ne pripadaju tim ostalim nabrajanim zločinima iz alternative *a*, možda ne treba nabrajati sva ta djela ali po meni kao što je postojao bilo je puno bolje rješenje nego sada. Samo bih htjela napomenuti da komisija nije sud tako da tu ne trebaju biti samo pravnici zato što su sudovi već utvrdili krivdu, a krivdu politike bikomisija mogla jako dobro i puno bolje utvrditi nego što to mogu sudovi koji se bave individualnom krivičnom odgovornošću ili recimo Međunarodni sud pravde u Haagu što se bavi odgovornošću država.

Mario Mažić: Marijana hoćeš odgovarati?

Marijana Toma: Član 16., stav 6. To je trenutno član o kome se najviše raspravlja i unutar radne grupe i u konsultacijskom procesu jer to, s jedne strane, na prvo čitanje izaziva veliki strah kod ogromne većine učesnika da će komisija biti paralelni sud. To je član koji se menja i čini mi se da će se menjati i dalje, tu smo se prvenstveno pozivali na iskustva drugih komisija. Do sada je bilo primera gde su komisije bukvalno imale obavezujući nalog za svedočenje za sve i imale pravo da gone osobu na sud, naravno to je pravo koje se vrlo retko koristilo ali

recimo je to bio slučaj sa Južnom Afrikom, malo slabije ovlašćenje je imala peruanska komisija. I tu sada postoji velika debata između obaveznosti davanja izjave i dobrovoljnosti davanja izjave, da li komisija treba da bude samo mesto gde će se pozivati ljude da dođu i dobrovoljno daju izjavu ili postoji obaveza da oni dođu i da daju izjavu i u tom slučaju upravo pozivanja na ZKP. Za sada je naša preporuka da prosto pojačamo malo ovlašćenja komisije smatrajući da je važno da ona ima čime da preti. Stoga smo i ubacili ovaj deo *ako to smatra za celishodno*. Prvenstveno se odnosi na predstavnike državnih institucija koji mogu da odbiju da dođu da svedoče. Jako vam puno hvala na primedbi vezano za stav 2., člana 45., vezano za umrla lica, to je stvar o kojoj sada raspravljamo i na kojoj sada radimo i upravo se postavilo pitanje šta je sa onima koji su mrtvi, tako da ja ovde još uvek nemam rezultata da vam kažem kako će izgledati ovaj član u finalnoj verziji.

Mario Mažić: Kolega u prvom redu.

Ivan Đurić: Samo sam hteo da nastavim diskusiju u smislu da malo politički kontekst ubacim, mislim da toga ovde nedostaje.

Statut će usvojiti parlamenti država što znači da će komisiji skupštine njemu podariti ovlašćenja sudske vlasti i bez toga sama komisija gubi veliki dio svoje vrednosti, ukoliko ne bi mogla da prisili svedoke na svedočenje, osim žrtava naravno. Pitanje vremenskog okvira utvrđivanja toga šta je prethodilo sukobima, mislim da je to jako važno ali da je važnije od toga koji će se datum uzeti kao početak. Odnos sa presudama, tu važno uzeti u obzirda postoje osuđena lica već koja su osuđena za krivična dela manjeg obima od onoga za koja im se stavlja sumnja na teret. Poslednji primer je suđenje Veselinu Šljivančaninu na Haškom tribunalu, da na to treba posebno obratiti pažnju. Eto, to je to, hvala.

Mario Mažić: Hvala, imamo kolegu u prvom redu, kolegica u zadnjem onda.

Seid Burić: E ovako, prije svega da se osvrnem na član 13. odnosno tačku e), alternativa B, *da istraži političke i društvene okolnosti*, sada se pitamo od kog datuma. Ja ću da vam navedem jedan primjer iz Bosne i Hercegovine. Mi se stalno susrećemo sa problemom Drugog svjetskog rata, odnosno problema neutvrđivanja istine iz tog perioda koja nas pritišće u ovom periodu i ako bismo utvrdili istinu iz 90-'tih opet bi nam ostalo nešto što nije riješeno. Tako da je tipičan primjer Zakon o zabrani fašističkih i neofašističkih organizacija koji je nekoliko puta obaran u parlamentu Bosne i Hercegovine što znači da 1980. godina zaista nije datum od kog treba krenuti nego da trebamo da se vratimo barem do '41. iako će to biti dodatan posao za komisiju. Ja bih nešto i o samoj preambuli, kažemo da komisiju formiraju države ugovornice, međutim postavlja se pitanje kako će taj odnos da bude uređen između Bosne i Hercegovine, Srbije i Kosova, kada nemamo političku suglasnost o tome da li ćemo da priznamo Kosovo, odnosno bit ćemo sigurno posljednja zemlja, poslije Srbije, koja će to da učini. Kako da komunicira izvršni sekretarijat koji se nalazi u Sarajevu sa uredom koji će se nalaziti u Prištini/Prištině? I mislim da je odredba koja se tiče javnog servisa jako dobra i mislim da bi trebalo da se vrati obveznost emisija koje će da se emituju kroz javne servise u republikama, ali treba potencirati i prezentaciju putem interneta. Znam da na stranici Documenta postoje presude i izvještaji o činjenju ratnih zločina, ali je potrebno formirati posebnu internet stranicu koja će nas sve izvještavati o tome. Jer mladi ljudi danas nemaju vremena da gledaju televiziju tako da je nama internet dosta više dostupan.

Mario Mažić: Hvala lijepo, kolegica u zadnjem redu, pa imamo dvije kolegice ovdje, imamo jednu kolegicu, ponovno se javlja, tamo, pa onda ponovno dvije u zadnjem redu.

Arlinda Stubla: Imam dva pitanja za panel diskusije. Drugo pitanje je u vezi sa svedocima, šta se dešava ako se svedok plaši da dođe da svedoči još jednom pred Komisijom, kako može Komisija da omogući svedocima fizičku zaštitu, i da li imate programe za zaštitu svedoka? Poslednje pitanje. Ako je na Kosovu bilo milion raseljenih van zemlje, kako će se istraživati ovih milion slučajeva, da li će se istraživati naosob, jedan po jedan, ili će se istraživati istorijski i politički motivi koji su doprineli raseljavanju? Hvala vam!

Mario Mažić: Hvala vama, još ćemo jedan komentar primiti, onda ćemo ponovno Marijani riječ. Ko je bio sljedeći?

Edona Peci: Na početku imam pitanje, u vezi člana 16., upravo o članu o kojem se najviše diskutovalo, u slučaju uzimanja izjava. Sada postoji jedna promena, kada se kaže da tokom i nakon uzimanja izjava pred komisijom, po potrebi, potrebno je da se osigura psihološka i socialna pomoć za žrtvu, međutim ovde imam jednu sugestiju, jedan deo ili jednu tačku koja bi se dodala ovom članu, u vezi mera i predosrtožnosti koje će se preduzeti, u slučaju davanja lažne izjave. U slučaju kad komisija pozove nekoga da da izjavu, i ako se utvrdi da je izjava lažna, nigde se ne napominje šta će se u tom slučaju preduzeti prema tim svedocima. Ja predlažem, da se doda jedna tačka, u kojoj će se navesti, da u slučaju kada Komisija utvrdi da je izjava lažna, da će ona imati pravo da pokrene sudski postupak za kažnjavanje tih osoba, kojima će se suditi i za moguću klevetu. Imam još jedno dodatno pitanje, primetila sam kod člana 26., tačka 3., gde se kaže, da tri člana selekcionog saveta bira nadležni ministar za ljudska prava uz saglasnost parlamentarne komisije, i tako dalje.

Mario Mažić: Oprostite, to se tiče sastava i izbora, to ćemo poslije pauze.

Edona Peci: Države će moći ili mogu imati uticaj i kod finansiranja komisije i drugih pitanja, pa mogu imati politički uticaj na komisiju, kako da se ovo relativizuje, kakve ćete mere moći preduzeti da onemogućite politički uticaj država na rad komisije. Hvala!

Mario Mažić: Imamo još dvoje za sad prijavljenih.

Nataša Stamenković: Zaboravila sam prethodno da naglasim baš u odnosu na član 47. *Kaznena dela i sankcije*, što se tiče davanja lažnih podataka itd. Znači sve to, član kao član je u redu, međutim imam jednu zabelešku. Uvode se sankcije za lica kojima bi bilo od koristi da se unište dokumenti koji bi mogli da budu dokazi protiv njih za teža dela, za koja se predviđaju kazne od sedam, 12 godina zatvora; sankcija od jedne godine zatvora im ništa ne bi značila za uništavanje dokumenata, a s druge strane ovaj član kao takav bi odvratio žrtve od svedočenja, zato što žrtve nisu pravnici, ne bi razumele da li se ovo odnosi na njih. Znači, da se naglasi da se to odnosi na administraciju ili tadašnju političku elitu itd.

Laura Xhelili: Reč je o članu 22., prema kojem se vidi da države nisu predstavljene sa istim brojem članova, da li je izbor broja članova određen na osnovu stope kriminala ili na osnovu broja žrtava?

Mario Mažić: Ponovno je to pitanje sastava i izbora komisije, ponavljam, imat ćemo odmah nakon pauze diskusiju koja će biti upravo usmjerena na sastav i izbor članova komisije.

Marijana Toma: Da, ovde je bilo par sugestija vezano za krivo svedočenje i davanje lažnih podataka, došlo je verovatno do nerazumevanja, mi smo vratili obaveznost, samo je za žrtve dobrovoljno, tako da smo ostavili krivična dela i sankcije i što se jasno vidi iz člana 16., stav

2., svaka osoba kojoj komisija uputi poziv dužna dati izjavu komisiji, izuzetno samo žrtve daju izjavu na dobrovoljnoj osnovi. Tenutno se radi na izradi obrazloženja vezanih za finansiranje komisije i to predstavlja veliki izazov s obzirom da većina komisija do sada je bila finansirana od strane država i mi takođe idemo na tu varijantu. Još uvek ne mogu da vam dam precizne odgovore na koji način će se raditi raspodela novca, da li će biti prema bazelskom sistemu, prema podeli spoljnog duga ili prema članarini koja će biti jednaka za sve države. Pitanje za progon, koje je došlo sa Kosova, vratit ću se na ono što sam rekla vezano za opštinu Prijedor, ne mogu se uzeti izjave od milijun ljudi koji su bili prognani s Kosova u periodu 1999. godine ali komisija istražuje, kroz pojedinačne slučajeve daje obrasce, uzet će izjave stanovnika svih oblasti, opština na Kosovu iz kojih će uzeti dve, pet, deset izjava ljudi koji su bili prognani preko granice, ili u Makedoniju ili u Albaniju ili u Crnu Goru. I na taj način će moći da prikaže obrazac progona koji se desio 1999. godine na Kosovu. Kao što znate, neće samo izjave žrtava biti jedini dokument koji će koristiti komisija, bit će tu i dokumentacija ostalih tela koja su do sada radila, organizacija za ljudska prava koje su prikupljale podatke, kako domaćih tako i međunarodnih, dokumentacija Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju koja je već utvrdila određene cifre, imate presudu za progon u slučaju Šainović, tu su sudski utvrđene činjenice koje su validne što se tiče broja prognanih i tako dalje. Zaštita identiteta svedoka, stav 5., član 16., na zahtev davaoca izjave komisija može omogućiti davanje izjave uz zaštitu identiteta. Druga stvar vezana za javna slušanja, u članu 19., javna slušanja žrtava i drugih lica, stav 4., *prilikom javnih slušanja komisija može da primeni mere zaštite identiteta kao i posebne mere zaštite psihičkog i fizičkog integriteta*. To je zbog retraumatizacije žrtava. Pitanje Kosova, Bosne i Hercegovine i Srbije, nemamo odgovor. Mi smo angažovali grupu pravnikar koji su stručnjaci za međunarodno pravo, međunarodno odnose, koje smo pitali o tome šta uraditi u ovom slučaju. Postojale su različite mogućnosti, jedna od mogućnosti je bila da šest država osnuje komisiju pa da se onda Kosovo pridruži što zaista bi bila diskriminacija pema Republici Kosovo. Nemamo odgovor na ovo pitanje, nadamo se najboljem i optimisti smo.

Renata Eremić: Prvo sam mislila da ono o čemu sam želela da pričam nije usko povezano sa samim tačkama nacarta, ali bi zapravo moglo da se podvede pod ciljeve, odnosno pod dva stava člana 12. U tački e) člana 12., *da doprinese ostvarivanju prava žrtava*, mislim da osim u redovnim sudskim procesima treba i žrtvama, a možda i počiniocima omogućiti alternativni proces koji bi koordinirali pokretni medijacijski timovi, birani po takvom ključu da nijedan medijator koji učestvuje u procesu ne pripada grupi u kojoj se nalazi počinitelj ili država, da bi se ispoštovao princip neutralnosti i nepristrasnosti. Druga stvar bi mogla možda da se podvede pod tačku f) istog člana, *da doprinese sprečavanju ponavljanja ratnih zločina i teških kršenja ljudskih prava*. Tu su kolege već lepo započele diskusiju i rekla bih da je apsolutno važno da se utvrdi kontekst jer bez valjanih uzroka ne mogu posledice da se saniraju. I jedna od stvari koja je mapirana kao možda ključni izvor problema su udžbenici istorije, pored državnih medija. Komisija nije nadležna za to, ali bi mogla dati preporuku, kao što već postoji inicijativa za pisanje zajedničkog udžbenika istorije na nivou celog Balkana, da se faktografija koja će se utvrditi u mandatu rada komisije mora uneti u udžbenike istorije. Interpretacija je nešto sasvim drugo, ali faktografija bi trebalo da bude jednaka za sve. Hvala.

Aleksandra Đorđević: Član 13., političke i društvene okolnosti, strahujem ukoliko bi ovako nešto bilo uključeno u statut komisije da bi možda moglo da ugrozi neke ciljeve komisije, primarni ciljevi, utvrđivanje činjenica i prava žrtava na istinu. jer već sada imamo dosta rasprava od kada treba istraživati, kako će to komisija izvesti, jako mi se sviđa predlog da to budu samo hronološki poređani glavni događaji, koje bi komisija napravila, ali sa druge strane mislim da postoji dosta jaka potreba da se i ovim komisija bavi. Tako da imam jedan predlog

da bi možda u okviru statuta komisije mogao da se napravi član kojim bi se komisiji dala obaveza da u određenom roku osnuje radno telo koje će se upravo baviti ovim pitanjem. I na kraju, član 45., to je u vezi sudskih presuda, ja bih samo skrenula pažnju na prvi deo člana - da takav nalaz nema efekat sudske presude i s druge strane komisija bi imala dosta ovlašćenja da istraži slučajeve i utvrdi činjenice kojima se sudovi do sada nisu bavili.

Timčo Mucunski: Član 20. tačka 1., prvo sa tehničkog aspekta i stručno, crkve i verske zajednice treba da se pretvore samo u verske zajednice, zato što se u svim zemljama u regionu donosi zakon o verskim zajednicama, a ne za crkve i verske zajednice. Samom činjenicom što spominjete crkve i verske zajednice implicirate svojevrsnu versku netoleranciju u tom periodu. Moje pitanje za vas je koliko je to svrsishodno!? Odakle vam koncept da se dođe dotle, ja sad nisam politikolog, ja sam pravnik, ali da li je sa političkog aspekta po vama opravdano da se ulazi u osudu crkava ili verskih zajednica? To je po meni jedan opasan proces i može da otvori Pandorinu kutiju.

Mario Mažić: Još dolje u zadnjem redu, u predzadnjem redu.

Tomislav Kevo: Zanima me kako će se pristupati slučajevima stradanja ljudi nakon rata, pada mi na pamet slučaj Milana Levara, dakle da li će se pristupiti takvim slučajevima, da li će se utvrđivati okolnosti i činjenice stradanja tih ljudi. On je bio važan svjedok u jednom sudskom procesu, pošto je ovdje navedeno da će se utvrđivati događaji od 1. siječnja 1991. do 31. prosinca 2001., šta je sa slučajevima koji su se desili nakon 2001. godine? Druga stvar na koju bi skrenuo pozornost - da li se misli i na koji način kada se govori da političke elite i društva u državama ugovornicama prihvate činjenice o ratnim zločinima i teškim kršenjima ljudskih prava, da li će se onda pozivati direktno vlade država da preispitaju ili da promjene neke deklaracije koje su donijeli, na primjer, Deklaraciju o domovinskom ratu od strane hrvatske vlade ili Rezoluciju o Srebrenici od strane Srbije? To je to.

Almin Škrijelj: Pošto sam prvi put na jednom ovakvom skupu, iako radim sa porodicama poginulih već dugo godina, ono što je za pohvaliti jeste da su svi jezici službeni i da se ovde svi osjećaju ravnopravnima pa tako i ljudi sa Kosova koji govore albanski, tako i ljudi iz Makedonije koji govore makedonski i ljudi iz Slovenije koji govore slovenski. Mi ostali se razumijemo, tako da je to stvarno za pohvaliti i prvi put čujem da na skupovima ovakvog tipa se ne govori engleski, nego se govore svi jezici jer su tu prevodioci. Druga stvar na koju bih se ja osvrnuo jeste stvar koju je nekoliko nas potenciralo, a nadovezao bih se na kolegu iz Podgorice, koji je rekao da smo svi iz istorije učili različite podatke, postoji mnogo datuma koji su bitni za početak utvrđivanja činjenica, tako da moj prijedlog radnoj grupi jeste da dobro razmisli o godini početka utvrđivanja činjenica, recimo nama u Sarajevu može biti početak Prvog svjetskog rata, ubistvo Ferdinanda; Gavrilo Princip, terorista ili heroj i tako dalje. Mnogo je tu stvari o kojima treba voditi računa pri utvrđivanju te godine, tako da preporučujem toplo da se ne brza previše s time nego da se dobro razmisli kako niko od ovih ljudi ovdje ne bi pomislio da je u krivu. Također, još nešto za pohvaliti jeste da uspjeh ovog projekta jeste i sam čin dolaska ovih ljudi ovdje, nas 60 ili 100, koliko nas ima, jeste uspjeh da su ljudi došli da razgovaraju o nečemu o čemu razmišljaju u svojim kućama i, recimo, ljudi iz Srbije razmišljaju o tome da se desio zločin u Bosni i Hercegovini ili ljudi iz Banje Luke razmišljaju o tome da se desio zločin na Kosovu i tako dalje. Znači, već postoje velikim dijelom usaglašena mišljenja o tome šta se desilo i drago mi je da postoje ljudi koji tako razmišljaju. I posljednja stvar koju bih pomenuo jeste u zadacima, pod c), da se izradi popis ljudskih gubitaka. Naglašavam da radim sa žrtvama proteklog rata, ono što se potencira u udruženjima takvog tipa, nažalost, jesu gubici, civilni gubici, u okviru tih gubitaka gubitak

djece, znači ovdje se govori civili koji su izgubili život ili nestali u vezi sa ratom ili drugim oblikom oružanog sukoba, mogao bi ići zarez sa posebnim naglaskom na popisu žrtava djece. Eto toliko, hvala.

Mario Mažić: Ima još pitanja, prijedloga, komentara.

Timčo Mucunski: Samo na brzinu, primetio sam još jednu tehničku grešku. Na početku ste se najavili kao međunarodna organizacija, treba da se napomene da li ste međunarodna vladina ili međunarodna nevladina organizacija, mislim da je korektno da to bude umetnuto u statutu, čisto sa tehničkog aspekta.

Nataša Stamenković: Samo kratko, za isti ovaj član o kome je Almin govorio, član 13. tačka c), da se uradi popis ljudskih žrtava, kako civila tako i boraca. A šta je, na primer, sa decom koja su bila jednostavno zloupotrebljena da budu borci, kao meta živi štit itd. U vremenu kada su poginuli su imali ulogu borca ali su ipak postali žrtve. U kom delu će se oni ovde umetnuti? Iskorišćena deca, nije li se mnogo puta dogodilo da strane koje ratuju koriste decu kao živi štit?

Mario Mažić: Ne samo to, bilo je slučajeva i u Hrvatskoj i u Bosni i na Kosovu da su mlađi od 18 godine i to hiljade slučajeva, sudjelovali u ratu kao vojnici. Je li ima još komentara, prijedloga, pitanja? Ako nema, Marijana Toma, pa Ivan Novosel pa pauza.

Marijana Toma: Hvala na sugestiji za član 20., verske zajednice i crkve. Mi smo tu oko održavanja tematskih sesija vodili raspravu upravo o terminu koji ćemo koristiti, da li ćemo koristiti termin samo verske zajednice ili i crkve i verske zajednice. Čini mi se, u slučaju u Srbiji, da se spominje crkve i verske zajednice, u Crnoj Gori se spominju samo verske zajednice, ispravite me ako grešim. To su nam zamerke koje smo najčešće dobijali da nam je nacrt opterećen pravom i pravničkim jezikom i videli ste da smo u nekim delovima nacrtu odstupali od striktno pravnih termina. Videli ste da smo, na primer, koristili termin u toku rata i drugi oblici oružanog sukoba, što nije čisto pravnički termin, čisto pravnički termin bi bio oružani sukob, međutim, ja ne bih imala hrabrosti da odem na Kosovo, u Bosnu i Hercegovinu i u Hrvatsku da pričam s udruženjima žrtava i da ih ubeđujem da je ono što se njima desilo bio oružani sukob koji mogu da podelim na međunarodni, nemeđunarodni i tako dalje. S druge strane, zahtevi udruženja žrtava su bili takvi da su govorili - nemojte vi nama da objašnjavate šta smo mi preživeli, to je bio rat. Tako da zbog toga smo uveli *crkve ili verske zajednice*, u manjim sredinama ne postoji termin verska zajednica, za njih postoji njihov termin koji oni kolokvijalno koriste. Što se tiče vašeg pitanja vezano za ispitivanje njihove odgovornosti, postoje ogromni zahtevi velikog broja učesnika na konsultacijama koji žele da se otvori pitanje odgovornosti crkava i verskih zajednica u toku konflikta. Kao što postoji određen broj crkvenih predstavnika koji su imali određene izjave u toku sukoba. Mi kada smo razmišljali o tome, u tematskim sesijama da li ćemo da pišemo odgovornost medija, crkava i verskih zajednica, organizacija, na regionalnim konsultacijama s novinarima je upravo stigao zahtev da naša formulacija ispitivanje uloge je suviše blaga i da mora ići ispitivanje odgovornosti. Mi smo bili mišljenja, u radnoj grupi, da tu neće biti samo ispitivanje odgovornosti već će tu biti i ispitivanje uloge. Svakako ne možemo utvrditi da su svi predstavnici svih institucija bili odgovorni za sve ono što se desilo, bilo je pozitivnih primera, tako da prosto ćemo ispitati ulogu koju su sve ove institucije imale u činjenju ratnih zločina i teških kršenja ljudskih prava. Levar, to je član 13., stav c), *da izradi popis ljudskih gubitaka, civila koji su izgubili život ili nestali u vezi sa ratom ili drugim oblikom oružanog sukoba. U vezi sa je širi termin nego u toku. Kada kažemo u toku, to se misli na period*

oružanog sukoba od 1991. ili od 1992. do 1995. godine, ali kada kažemo *u vezi sa*, mi smo upravo imajući u vidu ljude odnosno ona kršenja ljudskih prava, krivična dela koja su se desila kao posledica oružanih sukoba, upravo imajući u vidu primer Milana Levara, imajući u vidu nestanke, na primer, ako uzmete primer kosovskog sukoba, kosovski sukob je trajao od februara 1998. do juna 1999. godine, a nakon juna, odnosno sklapanjem Kumanovskog vojno-tehničkog sporazuma, imate jedan period teških kršenja ljudskih prava sa prinudnim nestancima i tako dalje, koji su posledica oružanih sukoba koji su se desili na teritoriji Kosova. Što se tiče deklaracije, da li će komisija imati obavezu da natera države da preispitaju svoje deklaracije, to prosto nije uloga komisije i komisija neće moći da ima ikakvu ulogu, to je pitanje država. Datum početka istraživanja, još ću jednom pokušati da pojasnim naš stav. Bojali smo se mnogih stvari i morali smo da uzmemo u obzir mnoge stvari. Uzeli smo u obzir da veliki broj žrtava traži da ovo bude u nacrtu statuta, takođe veliki broj veterana. Druga stvar koju smo morali da uzmemo u obzir to je da su i prethodna iskustva drugih komisija pokazala da su se one bavile uzrocima i zbog toga smo to stavili u nacrt statuta. S druge strane, imali smo problem sa datumima, svaka grupa ima svoj datum, svako smatra da treba poći od negde. Razlog zbog čega smo se opredelili za 1980. godinu je bila njegova neutralnost. To je bio razlog zbog koga smo se opredelili za 1980. godinu, mi unutar radne grupe, zbog toga što je prosto svako od nas imao drugi predlog od koje godine treba početi. Zbog čega smo takođe stali na 1980., nismo otišli dalje u prošlost, upravo zbog toga da ne bismo skinuli fokus komisije sa ratova 1990-tih godina. Prošlo je 10-15 godina od sukoba. Žrtve i dalje žive u teškim uslovima, mnogi od njih i gube sećanje ili ne žele više da govore, umorni su od svega i upravo da bismo fokus stavili na njih pokušali smo da nađemo najneutralniji datum koji bi možda mogao da bude zajednički za sve strane, oko koga nijedna ne bi imala problem baš zbog političke težine koju istorijski događaji nose. Kada smo razmišljali o nekim stvarima uvek smo vodili računa da se ne sme ići suviše daleko u prošlost zato što je osnovni fokus komisije uzimanje izjava. Hvala puno na sugestiji o *ad hoc* telu, to je takođe bilo jedno od razmišljanja u radnoj grupi, da se problem istorijskog konteksta reši na ovaj način. Status žrtve, deca kao živi štitovi, mi zbog toga i nismo stavili popis žrtava, zato što oni bi svakako bili žrtve, ali s druge strane treba odrediti njihov status. Ono što je takođe važno, to je da smo u članu 10., *Principi delovanja komisije*, u tački h) stavili posebnu zaštitu žrtava gde će jedan od principa Komisije biti posebna zaštita žrtava seksualnog zlostavljanja i osoba koje su bile maloletne u razdoblju koje obuhvata mandat komisije. Tu se misli na svu decu, ne samo na onu koja su bila direktne žrtve zločina, poput ogromnog broja dece u Sarajevu koji je bio meta snajperske vatre, nego smo razmišljali i o svojoj deci koja su proživela period oružanih sukoba. E sada, nismo to direktno stavili zato što prosto oni ulaze u ovaj spisak civila. Da će biti problem da se odradi pitanje živih štitova, njihovog statusa, bit će jer oni bi formalno trebalo da pripadaju vojnim strukturama, tako da i oko toga se trenutno vodi rasprava o tome šta uzeti u obzir i ne samo oko pitanja dece već i oko prinudno mobilisanih.

Mario Mažić: Hvala Marijana. Hvala vam na sudjelovanju u ovom prvom dijelu diskusije, ja mislim da je bilo odlično, i baš komentiram s Vesnom, čini mi se da ima još puno za razgovarat, ali mislim da smo načeli neke stvari koje su vrlo važne, koje će bit korisne radnoj grupi i o kojima će se sigurno razgovarati dalje na konzultacijama. Sad predajem riječ Ivanu Novoselu za tehničke informacije

Ivan Novosel: Dvije tehničke informacije, prvo su promjene u programu koji će se očit o još mijenjati, ali za sad stvari stoje ovako, pauzu imamo do 13:40, molim vas da budemo tačni, kratim maksimalno koliko mogu jer se rasprave oduže, a ne želimo ih prekidati jer su produktivne, nemamo mogućnost svaki dan biti svi na istom mjestu i imati raspravu.

Ivan Novosel: Mogli bi započeti sa poslednjim dijelom, pa molim vas da zauzmete svoja mjesta. Nakon prvog dijela koji se odnosio na raspravu o ciljevima i zadacima, prema programu sada ćemo razgovarati o sastavu i izboru članova i članica buduće komisije. Tu će nam uvodničarka biti Vesna Teršelič, voditeljica Documente i članica Koordinacionog vijeća Koalicije za REKOM. Tu ćemo se u nacrtu referirati konkretno na dio VII, *Izbor članova i članica komisije*, to je stranica 15. do stranice 19. odnosno od članka 22. do članka 33. Vesna će izložiti konkretne prijedloge koji se nalaze u ovom dijelu. Nakon što ona završi s tim imat ćemo raspravu, dakle po istom ovom modelu koji smo imali za ciljeve i zadatke.

Vesna Teršelič: Hvala Ivane. Uživala sam u prvom dijelu diskusije i nastojat ću bit što kraća da vam ostavim više vremena za raspravu. U ovom dijelu pogledat ćemo sastav komisije, dakle od članka 22., i sadašnji prijedlog radne grupe je da bi komisiju činilo 20 članova i članica, vodeći se prije svega time da komunikacija među članovima i članicama komisije mora biti učinkovita i znate da ako kod stola sjedi 20 osoba komunikacija još uvijek može bit vrlo kvalitetna, kad bi ih bilo 50, to ne bi bilo moguće. U konzultacijskom procesu razgovaralo se u puno većim grupama i mislim da je ovo stvarno dobar broj, s time da je prijedlog da ih pet bude iz Bosne i Hercegovine, po tri iz Hrvatske, Srbije i Kosova, a iz Crne Gore, Makedonije i Slovenije po dva člana. Ja vam moram reći nešto o povijesti ovog prijedloga i podsjetiti da je kad smo počeli razgovarati o nacrtu statuta u svibnju i lipnju, to jest u maju i junu, postojao i B prijedlog, a taj je bio da po tri člana/članice dođu iz svake od sedam postjugoslavenskih zemalja, međutim, radna grupa je dala prednost ovom prijedlogu vodeći računa i o intenzitetu sukoba u pojedinim zemljama i o broju žrtava, mada popis ljudskih gubitaka ni za jednu zemlju još nije ni dovršen ni ozvaničen, ali vodeći računa i o tome da je baš za Bosnu i Hercegovinu gdje postoji i ustavna obaveza da se u sva službena tijela delegira barem po jedan predstavnik tri konstitutivne nacije, brojka od tri je takva da bi isključila sve druge i zanima me i vaše mišljenje, dakle što mislite o ovom prijedlogu iz Bosne i Hercegovine pet, iz drugih zemalja po tri il dvije osobe. Što se tiče kriterija, u konzultacijama je posebno isticano da je važno da članovi budu državljani/državljanke država ugovornica. Mada je isto tako rečeno da kada će se komisija konstituirati i kada će imat svoje istraživačice i sve urede i službe koje komisija treba, da onda kao istraživači/istraživačice ili kao osoblje komisije mogu raditi državljani drugih zemalja, što je bitno zbog prijenosa iskustava iz drugih zemalja. U svijetu je funkcioniralo više od 30 komisija i bitno je pronaći put da se iskustva iz drugih komisija učinkovito prenesu i na rad REKOM-a. To treba biti osoba visokih moralnih kvaliteta, od integriteta i ugleda, to je kriterij koji se obično i predviđa u međunarodnim sudovima. No dodatni kriterij, *posvećena tolerantnom dijalogu i konstruktivnom rješavanju sporova* je nešto što je radna skupina smatrala da je doista važno u našim uvjetima gdje su sukobi svježiji, rane još uvijek neiscjeljene, i vještina komuniciranja uopće nije nevažna i u samom komuniciranju između članova i članica komisije, ali i u obraćanju javnosti, u komuniciranju sa onima koji će biti slušani ili saslušavani. Isto tako, bitno je da osoba bude psihofizički sposobna za efikasno i kontinuirano obavljanje dužnosti člana /članice komisije, što znači da je riječ o iznimno zahtjevnom poslu koji zahtijeva više od punog radnog vremena, zahtijeva predanost i posvećenost koja se odnosi na sve tri godine i možda i više, koliko će komisija djelovati. Bitno je da u njoj budu i žene i muškarci, a u stavu 3. vidite da će se nastojat osigurati i etnička reprezentativnost koja bi značila da se pored pripadnika najbrojnije etničke zajednice nastoji izabrati i pripadnike druge etničke zajednice, ukoliko je to moguće. Riječ je naime i o malom broju od dvije do pet osoba, dakle, u okviru mogućnosti. Oko stava 4., članka 23., bilo je jako puno rasprava i ja bih sad upozorila da imate u izmjenama novi prijedlog naše radne skupine i pod a) više ne stoji *koja je obavljala političku funkciju* nego imate i dodatak *koja je obavljala istaknutu političku funkciju u posljednje dvije godine* jer smo vodili dosta rasprava o tome je li baš bitno da članica ili član

komisije ne može biti osoba koja je obavljala bilo kakvu političku funkciju u posljednje dvije godine ili pak u vrijeme koje obuhvata nadležnost komisije, je li vidite da je sad dodana i riječ *istaknuta*. Mislim da to je važna promjena. U prijedlogu, do prekjučer, stajalo je pod b) *koja jeste ili je bila pripadnik profesionalnih vojnih, policijskih i obavještajnih struktura ili pripadnik paravojnih formacija*. Radna skupina sad predlaže brisanje dijela b) i rasprave koje smo vodili mogle bi se sažeti u ove riječi, u Hrvatskoj u registru branitelja ima oko 500.000 osoba, ovaj bi stav zapravo onemogućio u procesu nominiranja nominiranje bilo koje vojne osobe, a primjeri koji su se spominjali, kojima se željelo ukazat na to da je bilo vrlo časnih i vrlo sposobnih generala, na prvom mjestu bili su general Klein, koji nije s ovih prostora, ali je vodio mirnu reintegraciju Istočne Slavonije, ja bih spomenula recimo generala Jovu Divjaka iz Sarajeva, prepoznatog i poznatog po svom humanitarnom radu i mislim da bi se lako moglo dogoditi da ga neko poželi nominirati, ja ne mogu znati bi li on prihvatio tu kandidaturu. Imamo novi b) koji je prerađen i dopunjen c), dakle *ne bi mogla biti osoba za koju postoji ozbiljna sumnja da je odgovorna za kršenja ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava ili pak da je podržavala, pomagala ili poticala izvršenje takvih djela ili da je doprinjela nekažnjavanju za ta djela ili pak bila blisko povezana sa osobom osuđenom, optuženom ili pod istragom za takva djela*. Ja bi sad prešla na postupak kandidiranja. Kandidiranje će biti javno, mogu kandidirat udruge građana, obrazovne institucije, znanstvene institucije i ukratko pravne osobe ili pak 30 građana i građanki iz zemlje ugovornice što znači da će se postupak kandidiranja za Bosnu i Hercegovinu provodit u Bosni i Hercegovini i tako u svakoj od sedam postjugoslavenskih zemlja. Što se tiče selekcijskog odbora koji će nadzirat i vodit proces izbora, kriteriji koji trebaju ispunjavat članovi/članice selekcijskog odbora su isti kao za članove i članice komisije, s time da naravno oni koji će postat članovi/članice selekcijskog odbora ne mogu sami bit kandidati za komisiju. Ja znam da ste vi čitali nacrt statuta, ali ja ću ukratko proć kroz selekcijski odbor, on se sastoji od tri puta tri člana i članice od čega jednu trećinu predlaže ministarstvo za ljudska prava ili pak ministarstvo pravosuđa uz suglasnost skupštinskog odbora, komisije nadležne za ljudska prava i međunacionalne odnose, u principu ono što je važno da trećina biva pedložena od strane vladinih institucija, a trećinu bira Koalicija za REKOM, pa onda oni skupa biraju dodatne članove i kad se na kraju selekcijski odbor okupi kako bi počeo proceduru, onda predsjedava najstariji član/članica, što je inače i princip kad se jednom izabere članove i članice komisije, isto tako će prvom sjednicom predsjedavati najstariji član ili članica dok ne bude izabran pravi predsjednik, to je tradicija u međunarodnim tijelima. Što se tiče izbora, selekcijski odbor će u svakoj državi u roku od osam dana od održavanja vlastite konstituirajuće sjednice raspisati natječaj. Kad je jednom raspisan natječaj on će trajat 30 dana i na njega mogu slat svoje prijedloge praktično sve pravne osobe ili pak liste od građana i građanki s 30 ili više potpisa. I kada se natječaj zaključi, u roku od osam dana selekcijski će odbor objavit listu s ukupnim brojem prispijelih kandidata, s popisom imena kandidata čije su candidature odbačene jer nisu sadržavale informacije zahtijevane na natječaju i popis imena onih koji će biti razmatrani. I mogu se odlučit intervjuirat sve ili pak samo pojedine kandidate i kandidatkinje. I odbor će nastojat donosit sve odluke jednoglasno i u roku od 40 dana od dana zatvaranja natječaja će dostavit listu predsjedniku ili pak predsjedništvu svake države ugovornice. Vrlo važnu ulogu u ovom izboru igra predsjednik ili predsjedništvo i mogu vam reći da je ova procedura je rezultat mukotrpnog rada i dugog dogovaranja i mislim da se već pokazalo do sada na konzultacijama da je prijedlog dobar. Predsjednik i predsjedništvo vrši konačan izbor, s time da će prije nego obavijesti javnost o onima koje predlaže, obavijestit druge predsjednike i predsjedništvo o svom izboru, time se izbjegava moguće prijeporne situacije u kojima predsjednik Hrvatske ili pak predsjedništvo Bosne i Hercegovine, smatra da su najbolja tri ili najboljih pet kandidata ti i ti, ipak predsjednici druge zemlje mogu imat argumentiran prigovor i ukoliko imaju taj argumentiran prigovor onda ga mogu priopćit međusobno u tijeku od nekoliko dana kako bi u

trenutku kad se objavljuje konačna lista bili izbjegnuti bilo kakvi sporovi i ta lista je onda konačna i može se sazvat konstitutivna sjednica komisije kojom će, kao što sam i prije najavila, predsjedavat najstarija članica ili član komisije. Na svečanom, uvodnom dijelu će prisustvovati predsjednici ili pak članice predsjedništva postjugoslavenskih zemalja i zakletva će glasiti - *Zaklinjem se svojom čašću da ću funkciju člana komisije obavljati u skladu sa Statutom, posvećeno, nepristrano i neovisno u nastojanju da opravdam ukazano povjerenje i doprinesem ostvarivanju ciljeva komisije.* Među članovima i članicama komisije bit će osobe prepoznate po svom zalaganju ili pak direktnom radu na zaštiti ljudskih prava različitih profesija, bit će među njima sigurno i pravnik i pravica, bit će možda poznatih spisatelja, spisateljica, sociologa, povjesničarki, aktivista za ljudska prava, čisto da vizualizirate ko bi mogli biti ti ljudi, ja vjerujem da u postjugoslavenskim zemljama imamo puno kvalitetnih kandidata i kandidatkinja i da će biti dosta prijedloga. Na konstituirajućoj sjednici izabrat će se i predsjedavajući ukoliko će to biti moguće, ukoliko ne - onda će to trajati još nekoliko sjednica. Što je još bitno je da je kvorum za rad komisije 14 članova i tu ima još jedan izmijenjeni dio, kvorum za rad komisije postoji kada je prisutno najmanje 14 članova i članica komisije i pod 2., *komisija nastoji sve odluke donositi jednoglasno, kada je konsenzus nemoguće postići najmanje 14 članova/članica mora se usuglasiti s donošenjem odluke.* Dakle, nijedna odluka ne može se donijeti s manje od 14 glasova. S time da komisija može odlučiti da je za usvajanje proceduralnih odluka dovoljno da postoji obična većina svih prisutnih članova i članica. U vezu prestanka mandata, moguće je podnijeti ostavku, mandat prestaje u slučaju smrti, pravomoćne sudske odluke o ograničenju ili lišavanju poslovne sposobnosti, pravomoćne osude na bezuvjetnu kaznu zatvora i razrješenja. Ukoliko dođe do toga, predsjednici i članovi predsjedništva postjugoslavenskih zemalja imaju izvornu listu s nominacijama na temelju svih pristiglih prijedloga i s te liste imenuju nekog drugog. Dakle, nema potrebe za ponavljanjem procedure, samo s te liste imenuju jednu drugu osobu i opet se usaglašavaju kako bi to bilo prihvatljivo za sve zemlje. I za funkcioniranje komisije je još bitan i članak 33., o privremenom udaljenju od dužnosti člana i članice, ako protiv nekog člana/članice bude pokrenuta istraga za kazneno djelo koja ugrožava njegov kredibilitet ili pak komisija sazna neku drugu okolnost. S time da to nije konačna odluka nego naprosto komisija može odlučiti privremeno udaljiti člana ili članicu ako su takvi razlozi posrijedi. Ja više ne bih duljila, ja vjerujem da ćete vi imati možda i prijedloge u vezi članaka o kojima Marijana i ja nismo detaljizirale i molim vas samo otvorite raspravu. Hvala vam.

Ivan Novosel: Pvo bih htio u prvom periodu da se fokusiramo na dio o kojem je bila pričala Vesna, pa da na kraju kada iscrpimo ovu temu pređemo na ostale dijelove nacrtu.

Damir Nikočević: Zanima me član 22. Komisiju čini 20 članova i članica pri čemu se iz Bosne i Hercegovine bira pet članica, zanima me nacionalna struktura Bosne i Hercegovine, ključ, da li je to tri bošnjački ili nebitno je to. Član 23., stav 1., b), *osoba visokih moralnih kvaliteta od integriteta i ugleda*, da li smatrate da bi osoba koja se u Crnoj Gori smatra licem visokog moralnog kvaliteta i integriteta, bila na isti način posmatrana i u Hrvatskoj jer u Crnoj Gori se 20 godina nije vlast promijenila, neke ljude i dalje većina smatra visokim intelektualcima moralnog ugleda, na primjer, tu je poglavnik srpske crkve u Crnoj Gori Amfilohije koji je išao na duborvačko ratište, tu bih naglasio da se **treba istražiti uloga crkve u ratu.** Zatim član 23., stav 4., pod a), *odnosi se na izmjenu - istaknuta politička funkcija.* Vi ste pomenuli da je to veoma važna promena ali to je veoma loša promjena. Zašto? Zato što bi iz ovog procesa trebalo potpuno izbaciti ikakvu političku konotaciju. Ponavljam slučaj Crne Gore, to se odnosi na dvije godine, znači **neko ko može da da ostavku danas, za dvije godine može da se uključi u REKOM, na primjer, političar koji je bio aktivan tada i aktivan je i danas može da se uključi u REKOM, a napravio je strašne zločine za vreme drubrovačkog ratišta.**

Moje pitanje se takođe odnosi član 23., stav b), zašto je izbačeno da je profesionalni pripadnik? Spomenuli ste primjere dobrih branitelja i generala, ali uvijek će to biti meta napada jer neko iz Srbije, Bosne i Hercegovine, za sebe smatra da nije napravio ništa i da je on isto dobar branitelj i general i da je bio član vojne jedinice koja nije napravila zločin.

Ivan Novosel: Vesna, hoćemo uzeti još pitanja, možemo još, onda izvolite.

Boban Misoski: Hteo bih da pohvalim one koji su izradili nacrt da su se zaista potrudili da naprave adekvatnu zastupljenost država u sastavu komisije. U tom slučaju bih samo hteo da dodam jedan predlog, u slučaju kvoruma i odlučivanja. Iako na prvi pogled sastav komisije deluje da je komplikovan, ipak se nadam da ovo neće dodatno iskomplikirati posao, odnosno predvideli ste da kvorum za rad komisije bude najmanje 14 članova. To znači da on može da funkcioniše i bez prisustva cele jedne države, predstavnika te države. Što bi značilo bez Bosne pet, bez Hrvatske, bez Srbije, je li tako!? Znači, možemo imati i marginalizaciju. U tom slučaju moj predlog vam je da postoji jedna kvalificirana većina, ako hoćete možete ostaviti ove dve trećine, odnosno negde 60 i kusur procenata su 14 od 21, sa dodatkom da prisustvuje najmanje po jedan član iz države.

Jovana Ramović: Najprije član 23., kaže - koja može uživati povjerenje u svim državama ugovornicama, a u izmjeni samo stoji koja uživa povjerenje. Mislim da je jako teško naći osobu po tim kriterijumima i zato je možda bolje ostaviti može uživati jer pretpostavka je da osoba koja ima moralne kvalitete, osoba od integriteta i tako dalje može potencijalno uživati, a teško je naći osobu koja uživa povjerenje u svih šest država. Dalje, stav 4., tačka a), stavili ste istaknuta politička funkcija u dopuni, ovdje stoji samo politička, mislim da treba se staviti mnogo precizniji termin, razlika između politička funkcija i istaknuta politička funkcija je ogromna, mora biti preciznije jer iako kažete da nećete baš truditi se sve pravničke termine da stavljate, na to će se pozivati država kad inicijativa bude usvojena i moramo već unaprijed napraviti odbranu od toga. Također se slažem sa kolegom Nikočevićem vezano za vojne, a posebno za paravojne formacije i morate uzeti u obzir da će se predstavnici vojske, na primjer, iz Srbije u Bosni i Hercegovini, smatrati možda zločincima. I član 27., stav 3., kaže selekcionni odbor može odlučiti da intervjuiše, mislim da bi selekcionni odbor morao da intervjuiše sve članove baš zbog umješanosti države u izbor članova.

Ivan Novosel: Hvala. Prvo će Vesna odreagirati, pa ste onda vi, pa ste vi, pa ste vi, pa ste vi.

Vesna Teršelič: Vrlo kratko, u vezi članka 22., sastav komisije, pitanje je bilo za Bosnu i Hercegovinu, za pet članova i članica, tri su propisana, moraju bit jedan Bošnjak/inja, Srpkinja/Srbin, Hrvat/Hrvatica, za dva ovisi, tu je baš važno zbog toga da Bosna i Hercegovina ima više od tri člana i u ova dva ima slobodu i selekcijski odbor i predsjedništvo ima slobodu imenovat iz liste nominiranih bilo koje nacionalnosti, pripadnosti. Što se tiče članka 23., osoba visokih moralnih kvaliteta, od integriteta i ugleda je nažalost civilizacijski ono do čega smo se probili, ne samo u radnoj skupini nego do čega se probio niz komiteta, poput Komiteta za ljudska prava Ujedinjenih naroda, Komiteta za prava djeteta, Komiteta protiv mučenja pa i sudaca Evropskog suda za ljudska prava jer u kriterije vi nešto morate staviti, to neće biti savršeno jasno ali je to nešto što koriste i druga tijela i na savjesti ljudi u selekcijskom odboru koji isto tako moraju zadovoljavat ove kriterije pa će neki ih zadovoljavat u potpunosti, a neki, po procjeni javnosti, možda ne u potpunosti. Ja sam svjesna da postoje ograničenja ali mislim da nisu tako velika i da u našim zemljama ima moralnih osoba i pošto smo procedure biranja imali u različita tijela, u više slučajeva, već smo uspjeli izabrati moralne osobe, pa se usuđujem tvrdit da ćemo to uspjevati i ubudće. Što se tiče

kvoruma, članak 31., meni se čini ovaj prijedlog vrlo kvalitetnim, da uz postojeći kvorum koji sad predviđa 14 članova i članica, dodatno postoji obaveza da po jedan član ili članica komisije iz svake zemlje isto tako čini obavezni minimum i to se naravno vraća radnoj skupini koja će se sigurno o tomu očitovat. I imali smo i vojne i paravojne snage, ja bih rekla da se meni čini, pošto sam ja naginjala tome da se briše koja jeste ili je bila profesionalni pripadnik vojnih, policijskih ili obavještajnih struktura, dostatno da stoji ono što imamo u stavu b), *ukoliko postoji ozbiljna sumnja da je odgovorna za kršenje ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava ili da je podržavala, pomagala ili poticala izvršenje takvih djela ili da je doprinjela nekažnjavanju za takva djela*, govorim na temelju javne rasprave koju vodimo u Hrvatskoj, koja je vrlo burna, ali sve je još uvijek otvoreno za raspravu, mi ćemo nacrt pretvoriti u prijedlog na forumu koji će se održati u Sarajevu u ožujku, martu ove godine i mislim da će se opet raspravljati o tome hoće li ipak i dalje ovdje biti *jeste ili je bila profesionalni pripadnik vojnih, policijskih, obavještajnih struktura ili pripadnik paravojnih formacija*. Mislim da je prije svega riječ o pitanju i potpori koja za brisanje stiže iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, zbog vrlo visokog broja pripadnika vojnih i policijskih jedinica. Ja sam vam rekla brojku za Hrvatsku, ja ne znam za Bosnu i Hercegovinu i ne znam za druge postjugoslavenske zemlje, ali u Hrvatskoj to naprosto znači isključenje velikog broja stanovništva. Tako da se rasprava vodi, i u transkriptu je vaša potpora i stav da bi to ipak moralo ostati.

Ivan Novosel: Hvala Vesna, izvolite.

Timčo Mucunski: U vezi sa vašim predlogom oko broja članova, očigledno nema saglasnosti u celoj sali, ali moj subjektivni stav je za komisije koje funkcioniraju na nivou međuvladine saradnje, budući da tražite saglasnost od vlada zemalja da budu potpisnici ovog dogovora, **bilo bi dobro da ima jednak broj članova iz svake zemlje**, pritom da se ne marginaliziraju konflikti koji su u svakoj zemlji nastali pojedinačno. Želeo bih da vam dam poduži komentar **u vezi sa izborom članova komisije**. Pretpostavljam da ste se konsultovali sa ekspertima za međunarodno pravo, ali bih vam preporučio da se konsultujete sa ekspertima za administrativno pravo u vezi sa procedurom izbora. Naime, regulatorne agencije i specijalizirana tela i organi imaju poseban metod po kom se biraju njihovi članovi i ljudi koji njima rukovode. **Idealna situacija koju bih vam preporučio je sledeća: Praktično svaka skupština ili zakonodavno telo zemalja koje će perspektivno postati potpisnice imaju stalne komitete za ljudska prava. Moj predlog je da od tih stalnih komiteta proizađu predlozi za članove, a zatim u skupštini ti članovi da budu izabrani preko toga što mi u Republici Makedoniji koristimo kako se kaže Badenterov sistem ili metod nazvan po poznatom ustavnom sudiji iz Francuske Robert Badenter, koji znači duplu dvotrećinsku većinu. Dvotrećinska većina za celo zakonodavno telo i dodatna dvotrećinska većina iz samog zakonodavnog tela. Moj predlog proizlazi iz regulatornih agencija koje se u najvećoj meri biraju dvotrećinskom većinom koja istovremeno obezbeđuje objektivnost i političku saglasnost. U okviru ovog procesa smatram da je politička saglasnost ključna.**

Ivan Novosel: Hvala, vi, vi, nakon toga vi, vi, vi pa vi

Neidentifikovani učesnik: Moj komentar se odnosi na **član 23., stav 4., v)**. Znači, meni je ovde malo previše ono što je izneto da član komisije ne može da bude lice koje je usko povezano sa licem koje je osuđeno, okrivljeno ili je pod istragom za takvo delo. Mislim da je ovo jedan srednjovekovni način ograničavanja toga ko će biti član, zbog toga što iz objektivnih razloga neko može da bude usko povezan sa licem ali da ima dijametralno

suprotne stavove i postupke od njega. Ukoliko se ovo odnosi na... da se zaštitimo od konflikta interesa može se predložiti da to lice bude izuzeto iz glasanja ili bilo kakvih delovanja.

Ivan Novosel: Hvala, Vesna Teršelič.

Vesna Teršelič: Ja bih samo prije nego idemo dalje htjela provjerit da li sam dobro razumjela. Prijedlog je bio da član komisije ne bi mogla bit osoba koja je blisko povezana sa osobom osuđenom, već je bilo diskusija u tom smjeru i upućujemo to prema radnoj skupini za još jedno razmatranje, mislim da je jasno što vas brine. Nisam sigurna da li sam dobro razumjela prijedlog prije toga, ako ga ja dobro razumijem, onda bi bilo da Odbori za ljudska prava predlažu.

Ivan Novosel: Molim vas samo da uzmete mikrofon i da se predstavite.

Timčo Mucunski: Znači, moj predlog kaže - komisija kao što svako zakonodavno telo skupštine ima čovekova prava koje funkcioniše u okviru tog tela i sastavljeno je od članova tog tela. Znači Skupštinska komisija predlaže i potom na osnovu tog predloga dupla dvotrećinska većina.

Vesna Teršelič: Ono što ne razumijem je da li zapravo predlažete da ta komisija predlaže, ona može ali ovo je javni natječaj, može bilo ko predlagat. Ono što pokušavam shvatit je zašto bi bio bolji pristup u kojem je uže tijelo predlaganja od cijele javnosti.

Timčo Mucunski: Budući da se radi o ljudima od kojih se traži stručno znanje koje ovo telo ima podršku da oceni.

Ivan Novosel: Dobro, Marijana Toma.

Marijana Toma: Dobro, ja sam isto tako razumela, znači da odbor za ljudska prava u skupštini bira. Mi smo o tome raspravljali u radnoj grupi, ali se onda postavilo pitanje člana radne grupe iz Bosne i Hercegovine koji nam je sugerisao da u Bosni i Hercegovini, u zajedničkoj skupštini, nema odbora za ljudska prava i da to može da bude problem, zbog toga smo se mi i opredeljivali za međurešenja, znači imamo ga, na primer, u Srbiji, ali ga nemamo u Bosni i Hercegovini. Ja ne znam da li smo se razumeli da je to to.

Ivan Novosel: Ali sekundu, doslovno sekundu.

Timčo Mucunski: Zato u svakom zakonodavnom telu u takvoj situaciji postoji komisija za imenovanje, koja bi mogla da vrši adekvatnu zamenu jer konačnu odluku ne donosi to telo nego sama Skupština, to je moja logika u procesu.

Vesna Teršelič: Samo ću vas podsjetit da upravo nastojimo smanjit utjecaj političkih tijela, zastupnika parlamenta, tijela parlamenta, da upravo tražimo rješenje u kojem bi oni koji sudjeluju u ovom procesu, koji podupiru inicijativu, bili sigurni da je utjecaj, i to direktan utjecaj politike što manji. Dakle, mi tražimo takvo rješenje. Mi tražimo stručne ljude, ali ja ne vidim zašto bi građani i građanke ili pravne osobe unutar jedne zemlje bile nesposobne procijeniti tko su stručne osobe. Imamo set kriterija. Kad se u Hrvatskoj vodila još 2001. rasprava da li bi nam trebala komisija za istinu, glavni prigovor koji smo tada čuli bio je - ali to će vam biti kao u Saboru, kao kad Sabor imenuje komisije, to je rezultat političkih dogovora.

Ivan Novosel: Dakle, koliko ja vidim, postoje dva principa koja se razlikuju, skupštinski izbor i predsjednička potvrda, predsjednička nominacija, tu je razlika između ta dva principa, radna grupa zastupa jedan izbor, vi drugi, naravno ove konzultacije tome i služe da se vrati radnoj grupi pa da ponovno razmisle na temelju izrečenih argumenata.

Danilo Ajković: Mislim da su predložena rešenja dobra što se tiče izbora članova komisije i selekcionog odbora, ali interesuje me za član 23., 4., b), za ovo postoji ozbiljna sumnja da ukoliko se ovaj ugovor zaključi, tj. svi parlamenti ga usvoje, on će biti multilateralni ugovor. On mora biti u skladu sa ustavom, a ustav propisuje pretpostavku nevinosti, znači neka osoba će se ograničiti zbog tuđih ličnih svojstava, na primer, neko ko je u rodbinskoj vezi sa osobom koja je bila optužena ili je pod istragom. Znači, dosta loše rešenje jer se onda svako može pozivati da je neko isključen zbog tuđih svojstava. Ono što me također interesuje jeste član 27., tačka 3., da selekциони odbor može odlučiti da intervjuiše sve ili pojedine kandidate, intervjui su otvoreni za javnost. Mislim da je važno da koalicija zadrži princip javnosti u radu jer u suprotnom može da se desi da kandidat koji nije ispitan javno, a bude kasnije prihvaćen za člana komisije, da će uvijek postojati sumnja iz kojih razloga je na takav način primljen u komisiju. I član 30. jeste članovi i članice komisije mogu odlučiti da se funkcija predsjedavajućeg ograniči na određeni vremenski period, mislim da ne treba da stoji mogu odlučiti već da treba to odmah ograničiti, prosto jer je to osoba koja će uvijek istupati u ime same komisije i možda treba ograničiti period tog mandata. Hvala.

Ivan Novosel: Hvala, kolega izvolite.

Edin Smailović: Ja bih prije svega oko ovog člana, članova Komisije, ja bih imao tu jednu sugestiju. Vidite, ovde se govori da je osoba koja uživa povjerenje, ono što bih htio reći iz crnogorskog iskustva, mislim da bi bilo valjano dodati koja uživa nepodijeljeno povjerenje. Jer znate, moram malo obrazložiti, bit ću malo duži, ali nastojat ću što brže

Ivan Novosel: Pokušajte biti što brži.

Edin Smailović: Znači, recimo Crna Gora je i dalje jako podijeljena u smislu istine šta se to desilo na našim prostorima, vi ćete lako naći čovijeka sa visokim moralnim kvalitetima koji je '90-tih bio protiv rata, ali on i dalje neće uživati povjerenje kod jedne polovine Crne Gore. Prema tome, ono što bi možda bilo dobro, ići na ljude koji do sada nisu bili javno eksponirani, a neosporno su osobe visokog moralnog ugleda i integriteta. U Crnoj Gori imamo one koji su sigurno dobro prošli braneći ljudska prava, u smislu finansija, i u svim su komisijama i slično. Takođe, želi bih da kažem povodom izbora članova komisije, mislim da itekako trebaju biti izabrani u parlamentu, a ne od predsjednika iz razloga što je parlament zakonodavna vlast i nju su izabrali direktno glasači i iz tih razloga smatram da bi izbor u parlamentu bio daleko bolji. Toliko, hvala.

Vesna Teršelić: Sad sam malo zbunjena, jer baš je predsjednik onaj kojeg biraju direktno glasači.

Ivan Novosel: Ne možete bez mikrofona, jer onda ne ulazi u transkript pa ponovite ime, prezime, pa sve što ste rekli.

Edin Smailović: U nekim državama predsednika građani ne biraju direktno, a skupština se svugdje bira direktno i oni su jedini neosporni predstavnici građana.

Ivan Novosel: Dobro, kolega Đurić.

Ivan Đurić: Ja bih se odmah nadovezao na izbor i mislim da je sjajna podjela nadležnosti pri izboru, i da je važno što više državnih institucija uključiti u to, ne u smislu dnevne politike, partijske politizacije već u smislu podržavanja komisije na način da samo tako legitimitet postaje stvaran i može da ima dugoročne posledice. Druga stvar, zbog čega se toliko insistira u članu 26., tačka 8., na formulaciji - *članovi selekcionog odbora imenovani i izabrani na osnovu stavova tri, četiri, obezbedit će da najmanje trećinu članstva čine žene odnosno muškarci, a nastojat će da obezbede da trećinu članstva čine predstavnici udruženja žrtava i nastojat će da budu i predstavnici manjinskog naroda.* Zbog čega je obavezna rodna ravnopravnost i zašto joj se daje prednost u odnosu na ove stvari koje se meni čine važnijim, odnosno da tu budu predstavnici udruženja žrtava ili manjinskog naroda?

Ivan Novosel: Vesna Teršelič.

Vesna Teršelič: Pa vrlo kratko, mislim da je reprezentativnost i u rodnom, spolnom smislu i po etničkoj pripadnosti, a posebice kad govorimo o predstavnicima udruženja žrtava dio vjerodostojnosti. Dakle, kada zamišljate sad selekcijski odbor i gledate javnost koja će ga gledati, oni će gledati ko je tu. To je prvo što će oni vidjeti, prije nego što će uopće gledati listu, oni će suditi i prema tome tko je u selekcijskom odboru i ja bih rekla da se to ne može striktno propisati, ali će itekako biti procjenjivana vjerodostojnost, kako selekcijskog odbora, a posebno konačnog izbora članova i članica komisije.

Ivan Novosel: Hvala Vesna. Izvolite. Netko mi je dignuo ruku dolje, ako može, ovdje je bio tu u jednom redu, vi ste poslije. Izvolite.

Miroslava Simonovska: Radi se o etničkom reprezentativnom sastavu komisije. Uzimam slučaj sa Makedonijom gde je predviđeno da ima dva predstavnika iz dve etničke zajednice. U Makedoniji živi više od dve etničke zajednice i zato predlažem da se stavi deo gde će predstavnici iz jedne zemlje trebati da uzmu u obzir žrtve iz svih etničkih zajednica u zemlji.

Ivan Novosel: Hvala. Ja se ispričavam, kolegu u prvom redu sam predvidio pa kolegica u pa nakon toga ste vi i poslije ste kolegice vi.

Seid Burić: Odredba člana 22., ne znam da li sam kolegu iz Makedonije dobro razumio, ali na neki način je postavljeno pitanje da li se brojem članova neki sukobi marginaliziraju. Mislim da je odredba člana 22. koja uređuje sastav komisije dosta dobro uređena, prije svega zbog toga što je u Bosni i Hercegovini bio najveći broj sukoba i zaslužuje da bude pet članova iz Bosne, međutim, mislim da nacrt ide dosta naprijed u odnosu na Ustav Bosne i Hercegovine. Ustav Bosne i Hercegovine pored kategorije tri konstitutivna naroda poznaje i kategoriju ostalih. A trenutno je pred sudom u Strasburgu donesena presuda po pitanju *Sejdić i Finci*, da se i ostali uključe u ustavne kategorije, tako da će vjerovatno od ovih pet članova biti neko iz reda ostalih, s tim da opet mi nije jasno tko će da bude taj peti. To je jedna od mojih konstatacija, dakle, da se ne marginaliziraju sukobi na ovaj način i što je gospođa Vesna govorila o članu 23., pa imamo tačku 4., pod b) koja je brisana, mislim da je u redu što je ova tačka izbrisana jer naveli ste primjer generala Jovana Divjaka koji je veliki humanista, a ne bi mogao da učestvuje u radu komisije, i mislim da je u redu šta je ova tačka izbrisana. Hvala vam.

Ivan Novosel: Hvala. Kolegice izvolite.

Boban Misoski: Samo mala replika. Ne znam da li smo se dobro razumeli, ideja nije bila da se marginalizira na štetu već u korist, zato što 20 minus 5 je 15, znači može komisija da donese odluka i bez ijednog glasa članova iz Bosne, bez razlike ko je član iz Bosne ili bez Srbije ili Hrvatske zajedno.

Ivan Novosel: Okej, hvala, evo kolegice konačno ste vi došli na red.

Ana Oštir: Ja imam samo jednu primjedbu na izbor preko parlamentarnog odbora za ljudska prava. Konkretno u Sloveniji taj odbor je jedan od najpolitiziranih odbora i on je već u prošlosti spriječio debate o *izbrisanima*, o Romima i sličnim problemima koje je čak Vijeće Evrope smatralo za kršenje ljudskih prava. Tako da u primjeru Slovenije to nikako ne bi bila pametna odluka jer parlamentarne stranke koriste taj odbor za *odlaganje* kandidata koji su jako problematični. To je to.

Ivan Novosel: Hvala. Kolegice.

Asja Borić: Prije svega da se osvrnem na prijedlog kolega iz Makedonije da se što se tiče sastava komisije uvede po tri predstavnika iz svake zemlje. Ja razumijem dobronamjernu inicijativu kolega iz Makedonije, međutim, da im pojasnim situaciju u Bosni i Hercegovini. Prema Ustavu Bosne i Hercegovine imamo tri konstitutivna naroda - Bošnjak, Hrvat i Srbin te red ostalih, međutim, Ustav Bosne i Hercegovine je diskriminirajući prema redu ostalih zato što uređuje da samo Bošnjak, Srbin i Hrvat može da bude predsjednik, jedan od članova predsjedništva Bosne i Hercegovine dok iz reda ostali, na primjer, jedan pripadnik jevrejske zajednice ili romske zajednice ne može da bude u predsjedništvu Bosne i Hercegovine. Što se tiče onih koji nisu upoznati sa presudom Evropskog suda za ljudska prava u slučaju *Sejdić Finci*, predstavnik jevrejske zajednice, gospodin Finci, i predstavnik romske zajednice, gospodin Sejdić, uputili su tužbe protiv Bosne i Hercegovine zbog diskriminirajuće odredbe Ustava Bosne i Hercegovine i Evropski sud za ljudska prava je donio presudu u korist Fincija i Sejdića, što znači da parlament Bosne i Hercegovine mora da izmjeni te odredbe ustava i pitanje je kada će parlament Bosne i Hercegovine izmijenit te odredbe ustava i ukoliko uvedemo da budu samo tri člana komisije iz Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina će predložiti predstavnike iz tri konstitutivna naroda što znači da opet narodi iz reda ostalih neće imati priliku da budu članovi komisije i ne samo što direktno diskriminiramo njih, nego direktno osporavamo presudu Evropskog suda za ljudska prava. Drugi argument zašto je neophodno da Bosna i Hercegovina ima pet članova u sastavu REKOM - iako ne postoje relevantni izveštaji o broju žrtava, konačni izveštaji, ipak imamo dvije činjenice, prvo činjenicu okupiranog Sarajeva koje je bilo okupirano četiri godine, znamo da je Sarajevo jedno od najdužih vremenski okupiranih gradova u modernoj historiji. Druga činjenica, presuda Međunarodnog suda o genocidu u Bosni i Hercegovini, znači ako imamo jednu državu na teritoriju prostora bivše Jugoslavije koja ima najduže vremenski opkoljen grad i međunarodnu presudu o genocidu, što znači da ima najviše posla za utvrđivanje istine na prostoru Bosne i Hercegovine. Hvala.

Ivan Novosel: Hvala vam, kolegica, izvolite.

Nataša Stamenković: Niko ne osporava da Bosna treba imati pet predstavnika, nego u vezi kvoruma, odnosno potrebnih glasova za donošenje odluke - mora biti prisutan bar po jedan predstavnik iz svake zemlje. U odnosu na član 23., tačno je za Divljaka, svi ga cenimo, sve je

to super, on je prekrasan čovek, međutim neke od žrtava iz Makedonije njega ne bi znale, a kada pročitaju vojni predstavnik, gubi se osećaj poverenja, a sa druge strane komisija uzima izjave po principu dobrovoljnosti, malo me plaši momenat da li bi žrtve zaista pristupile svedočenju ako vide pripadnike vojnih ili paravojnih struktura, da li bi zaista zadržali stav o REKOM-u kao nezavisnom, neispolitizovanom telu.. I još jedna stvar oko člana 28., stav 1., za predsedništvo da pravi konačan izbor predstavnika... u kom roku? Postoji tzv. džepno veto za predsednika koji pored svakog ustava, čak i odluke parlamenta, može da čuva po dve godine u svom džepu i da ne donese odluku. Ne vidim nigde rok, u kom roku predsednik treba da donese konačan izbor kandidata, zato što svugde vidim rok, ali ne i u ovom stavu. Da ne odugovlači ako mu se predloženi kandidati ne dopadaju, pa se jednostavno predlozi čuvaju u fioci i to je to. Hvala.

Ivan Novosel: Hvala, Marijana Toma.

Marijana Toma: Ovo je samo pojašnjenje, rok je 30 dana, to je član 28., stav 2., znači u roku od 30 dana mora da obavesti druge predsednike. Neko mi je spomenuo, mislim da ste vi spomenuli, ozbiljna i osnovana sumnja, presumpcija nevinosti, samo oko toga htela bih jednu stvar da raspravimo, zbog toga što smo oko ovoga imali veliki broj primedbi, pogotovo sa pravničkom zajednicom, upravo presumpcija nevinosti i ozbiljna ili osnovana sumnja. Naime, naš stav je bio kada smo uzeli termin ozbiljna sumnja umesto osnovana sumnja, da osnovana sumnja u pravu, odnosno u ZKP-u podrazumeva da je nadležni pravosudni organ u državi ugovornici doneo rešenje o sprovođenju istrage protiv dotičnog lica. S obzirom da selekcionni odbor neće biti takva vrsta organa, nemaju istražne nadležnosti, znači samim tim ni ovlašćenja da se bave ovim pitanjem, ono šta smo mi imali u vidu kada smo napisali ozbiljna sumnja je ogroman broj ljudi za koje postoji sumnja da su učestvovali ili u ratnim zločinima, da su ih podržavali, podsticali na ratne zločine i tako dalje, a koji niti su procesuirani, niti će biti procesuirani, za koje u velikom delu zajednica postoji uživanje u procesu nekažnjivosti. Znači, presumpcija nevinosti je tu jako važna stvar, mislim ali, na primer, ako se budemo držali presumpcije nevinosti, a ne otvorimo pitanje umrlih, nećemo moći Slobodana Miloševića da navedemo kao odgovornog za činjenje određenih ratnih zločina, to su velike dileme koje stoje, tako da smo se zbog toga opredelili za ovaj termin.

Ivan Novosel: Vesna Teršelič.

Vesna Teršelič: Samo kratko, Nataša, bio je jedan glas za to da ipak komisiju čini 21 član, po tri iz svake države, ali prijedlog da uz sada predloženi kvorum obavezno ide i najmanje jedna osoba iz svake zemlje, mislim da ima jako dobru recepciju, i Marijana je rekla da je to super prijedlog, to će svakako ić prema radnoj grupi i teško mi je sagledat argument protiv toga, čini mi se stvarno razumnim, kvalitetnim prijedlogom. I još jedna stvar oko famoznog stava koji je ispušten, koji jeste ili je bila pripadnik vojnih, policijskih ili obavještajnih struktura, sutra su u Skopju konzultacije boraca, veterana, oni će isto tako zauzet stav o tome i mislim da je njima to prst u oko zato jer se vide kao aktere procesa izgradnje mira, oni imaju važnu ulogu u izgradnji održivog mira i oni koji su uključeni u ovaj proces, kad vide ovaj isključujući stav prosvjeduju, ne zato što bi nužno sami sebe vidjeli kao kandidate ali im se čini da ukoliko ostane ovako da im se pripisuje mogućnost da su samim time što su bili oružani sudionici, borci, potencijalno počinitelji ratnih zločina, a ljudi koji sudjeluju u konzultacijskom procesu se svi od reda zalažu za individualizaciju krivnje za ratne zločine. Samo vam pokušavam dočarat kakva se diskusija do sada vodila i koliko je samim borcima bitno da bude prepoznat njihov potencijal da su oni graditelji mira.

Ivan Novosel: Hvala Vesna. Sekunda stvarno.

Nataša Stamenković: Na Regionalnim konsultacijama sa NGO koje su se održale prošlog meseca, pripadnici ovih organizacija su postavili baš to pitanje - kako im to predstavlja prst u oku. Međutim, posle toga javio se još jedan problem. Borci, s jedne strane, su hteli da budu deo komisije, s druge strane odmah su se javili drugi - ako vi budete, a zašto da mi ne budemo i nastao je nenormalan haos, čak na samoj konsultaciji, a kamoli nadalje kada bude prešlo i na državni nivo. I kažem da je mnogo veliki rizik za Makedoniju jer sam bila prisutna na konsultacijama.

Marijana Toma: Samo kratko vezano za to, mi smatramo da je ovaj treći kriterijum koji je ostao, za koje postoji sumnja da su učestvovali u izvršenju krivičnih dela, činjenju ratnih zločina dovoljan da eliminiše one koji mogu da izazovu nepoverenje na drugoj strani. Imate ogroman broj prisilno mobilisanih ljudi koji istovremeno imaju i status žrtava i koji su uključeni u udruženja žrtava.

Ivan Novosel: Hvala Marijana, da se vratimo natrag na listu, kolegice u naočalama, ispričavam se, ne znam ime, vi, vi, vi, e tu do kraje, e vi.

Almin Škrijelj: Lični sam prijatelj generala Divjaka, između ostalog, prošlu diskusiju smo isto tako vezali se za dva člana, sad i u ovoj diskusiji opet dva člana, dva glavna člana, član 23. i 24. Što se tiče vojnika, boraca, mislim da bi se tu moglo nać kompromisno rješenje jer razumijem i Natašu. Divjak, zato što je bio general Armije Bosne i Hercegovine, u očima bošnjačkih žrtava bi bio sjajan predstavnik u komisiji, međutim, u očima predstavnika žrtava iz Republike Srpske će biti zločinac. Razmišljanje generala Divjaka je sljedeće i to je njegov javni stav – da, ja sam heroj u dijelu federacije, a ratni zločinac u Republici Srpskoj i on je na listi ratnih zločinaca glavnog suda Republike Srpske, tako da se on ne kreće po Republici Srpskoj upravo iz razloga da ne bi bio uhapšen. Znači, sad se vraćamo na ono početno, kompromis da istaknuti vojni činovnici ne mogu obnašati ove funkcije. Gospođa je govorila o 500.000 mobilisanih boraca u Hrvatskoj ili 150.000 u Bosni i Hercegovini, to su borci koji su po dužnosti ili zbog nasilne mobilizacije ili svojevolsne mobilizacije bili samo sudionici sukoba, međutim, oni koji su rukovodili akcijama, bili odgovorni u vojsci, tu se može napraviti distinkcija između odgovornih jer svako od žrtava će prepoznati generala Divjaka kao nekoga na visokoj poziciji, međutim, demobilisanog borca iz male opštine, recimo Čelince, niko neće imati pojma ko je taj čovjek iako je bio demobilisani borac, danas radi recimo u ministarstvu finansija, on se kandidovao za člana REKOM. Što se tiče nesporazuma sa Makedoncima i Bosancima, pošto govorim jedan i drugi jezik tečno, nije bilo problema oko smanjenja broja članova komisije iz Bosne i Hercegovine, nisu tražili da se smanji na tri, nego je ostalo pet, ali je Boban rekao da se ne isključuje u odlučivanju niti jedna zemlja, da u kvorumu bude obavezno jedan član iz svake zemlje. I još jedna bitna ista stvar, opet vezana jezik, riječ u članu 23., stav 3., - *nastojat će*, ta riječ po mom nekom shvatanju ne bi trebala da stoji zato što nastojati znači i biti i ne biti, znači ne mora se osigurati etnička zastupljenost, a i mora. Tako da ta riječ bi se mogla brisati, ima je na nekoliko mjesta i nastojati stvarno je riječ koja dovodi u nedoumicu.

Ana Oštir: Ja bih samo htjela napomenuti jednu stvar u vezi sa presumpcijom nevinosti. Kaznenopravno, presumpcija nevinosti znači da ljudi kojima nije dokazana krivnja na kaznenom sudu ne mogu dobiti posljedice kaznenog postupka. A društveno gledano, dokazivanje krivde ne može biti tako visoko kao što je u kaznenom pravu jer nisu svi koji su bili zločinci, zaista i procesuirani. Jer to bi značilo da je Hitler nedužan. Mislim sve bi trebalo

to promijenit, povijest jer mi sve učimo kako je Hitler bio monstrum i Milošević, ima i drugih sa ovih prostora koji su umrli prije nego što su procesuirani. Ili imamo ljudi koji su kazneno pravno oprošteni zato što nije dovoljno dokaza bilo za kaznene posljedice, a postoje dokazi da su krivi. Recimo, recimo, O Džej Simpson iz Amerike je civilno pravno bio osuđen za to isto djelo, zato što civilno pravo ima drugi stupanj krivde nego kazneno i komisija, ja si ne mogu zamisliti da ima isti stupanj krivde kao što kazneni sudovi imaju, zato što su i posljedice drukčije ako osudi komisija čovjeka, ali treba obratiti pažnju na dokaze, to sigurno.

Ivan Novosel: Hvala lijepa, izvolite.

Admir Jusufbegović: Što se tiče kvoruma pri odlučivanju, rekli ste da vam se sviđa ideja da bude iz svake države po jedan član, ali razmislite o tome prije nego uvrstite u nacrt. Iz Bosne i Hercegovine bit će tri konstitutivna naroda i ukoliko član komisije iz BiH, iz reda ostalih, čini kvorum u komisiji, bilo bi zanemareno mišljenje 95 posto stanovništva Bosne i Hercegovine. Tako je taj glas potvrde za kvorum nije isti iz Bosne i Hercegovine kao iz drugih zemalja.

Marijana Toma: Mislim da je predlog *najmanje jedan član* bilo vezano za države koje imaju po dva člana komisije, međutim, ono što bih ja eventualno dopunila vaš predlog bi bilo najmanje pedeset posto članova iz jedne države, znači u odlučivanju kada imate 14 komesara, jer neće oni svi moći da budu svaki dan na sednici komisije u Sarajevu, neko će morati da ode na godišnji odmor, u bolnicu na bolovanje. Mi smo kada smo razmišljali o kvorumu upravo ovakve stvari imali u vidu. Rad u komisiji je težak i iscrpljujući, pogotovo emotivno, vi imate slučajeve da su čak i komesari u nekim komisijama imali infarkte tokom rada, tako da smo ovakve stvari imali u vidu kada smo razmišljali o kvorumu, ali sada mi je palo na pamet kada ste to rekli da bi tu eventualno mogao da bude samo jedan član iz Bosne i Hercegovine da bi to moglo da se obezbedi time što najmanje 50 posto članova komisije ili 51 posto članova komisije, odnosno tri člana iz Bosne moraju da budu prisutni da bi se obezbedio kvorum.

Vesna Teršelič: Ali u tom slučaju bi kvorum bio 15.

Marijana Toma: Da.

Ivan Novosel: Mogu vam dati riječ, ali svaki ima sekundu jer nakon toga moramo završavati, izvolite.

Timčo Mucunski: Samo jedno mi je krivo kad slušam kako se govori. U osnovi se priča o etnicitetu, to nije korektno, ovi ljudi za koje vi očekujete da će biti članovi komisije, perspektivno treba da profesionalno i objektivno izvršavaju svoj posao, a mi svi idemo sa presumpcijom da će oni glasati, u osnovi, za njihov enticitet. Ako su zaista pored kriterijuma koje ste odredili - stručni, neće mi biti bitno da li je prisutan član koji je Srbin, Hrvat ili Bošnjak. To nije bitan element komisije jer ga kriterijumi koje ste postavili prave takvim, zato, što se mene tiče, bitno je da svaka država ima jednak broj članova.

Ivan Novosel: Hvala puno.

Edin Smailović: Ja bih imao preporuku - kad se radi o podružnim kancelarije komisije, bilo bi jako dobro u statutu napisati da državljanstvo ne isključuje mogućnost rada u kancelarijama, ali mislim da bi bilo praktično da u svim komisijama, recimo u Crnoj Gori, u Hrvatskoj i tako dalje budu uključeni ljudi iz različitih država iz prostog razloga što bi to mnogo olakšalo rad komisije, recimo neko iz Hrvatske ko bi radio u kancelariji u Crnoj Gori

mnogo lakše bi komunicirao u Hrvatskoj, i mnogo lakše dolazio do podataka o određenim ratnim zločinima koji su sa crnogorske strane izvršeni na hrvatskoj teritoriji.

Ivan Novosel: Vesna Teršelič.

Vesna Teršelič: Pa samo bih rekla da će članovi i članice komisije postupat prema vlastitoj savjesti i ne u skladu s time koje su nacionalnosti, ali isto tako ne treba zaboravit da su ljudi ovdje ubijani zato što su bili pripadnici neke grupe i da je nemoguće ili teško očekivati da će bit sasvim nevažno iz koje su zemlje i kojoj etničkoj grupi pripadaju, već iz obaveze koju osjećaju prema onima koji su ubijeni zato što su bili ili Bošnjaci ili Hrvati ili Srbi ili Albanci, dakle nemojte to zaboravit da je univerzalizam ono što nas vodi i upisan je u Deklaraciju o ljudskim pravima, jer smo svi rođeni jednaki u pravima i dostojanstvu, a onda su neki bili ubijeni zato što su Makedonci ili zato što su Albanci i da iz toga proizlazi neko nasljeđe. Zato i vodimo računa o reprezentativnosti.

Ivan Novosel: U svakom slučaju, radna grupa će uzeti u obzir vaše stavove i mišljenja koji su legitimni isto kao i njihovi. Ja vam se zahvaljujem na sudjelovanju i na ovoj sesiji, mislim da će radna grupa imati dosta dobrog materijala i dosta dobrih sugestija i u svakom slučaju dosta toga za pročitati. Molio bih vas samo još za pet minuta pažnje pošto ću sad dati bitne informacije za ručak i vaš odlazak iz hotela i odlazak do aerodroma ili čime ste već došli ovdje, no dajte mi samo da završim ovaj dio. Dakle, mislim da će imati dosta materijala i da će moći iskoristiti vaše preporuke, vi ste u svakom slučaju slobodni i dalje komentirati nacrt i slati vaše prijedloge, komentare putem kontakata odnosno imejl adrese koja vam se nalaze na memorandumu programa. Vezano još uz sam program, želio bih se zahvaliti kolegici Marijani Tomi, kolegici Vesni Teršelič i kolegi Mariu Mažiću koji su danas podijelili svoje prijepodne i dobar dio poslijepodneva s nama ovdje da nam prezentiraju nacrt, želio bih se zahvaliti i vama na jako aktivnom sudjelovanju, ja sam oduševljen, koje ste pokazali visoku razinu znanja, razumijevanja, volje i energije što mislim svima nama budi još dodatnu nadu da sve ovo čime se bavimo ima više smisla, dakle puno vam hvala na angažmanu i na učešću koje ste dali.

Marijana Toma: I hvala Ivanu Novoselu na organizaciji.